

63.3(4укр)те

М 18

Анатолій МАЛЕВИЧ ●

„ПРОСВІТА“ на Збаражчині

●
історичний нарис

63.3/4укр)-те
М 18

П-09

АНАТОЛІЙ МАЛІВІЧ

«ПРОСВІТА»
НА ЗБАРАЖЧИНІ
(історичний нарис)

28716

ЗБАРАЖ 1995 Р.

3 Збаражчина

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ 125 РІЧНИЦІ ТОВАРИСТВА
«ПРОСВІТА»

ЗБАРАЗЬКЕ РАЙОННЕ ОБ'ЄДНАННЯ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА»
ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА СКЛАДАЄ ЩИРУ ПОДЯКУ ІЗИДОРУ
ЯРЕМЧУКУ З КАНАДИ — ФУНДАТОРУ ЦЬОГО НАРИСУ.

Пропонована праця подає історію Товариства «Просвіти» на Збаражчині. Нарис складається з трьох частин. Перший розділ «Просвіта» — світлий вогник нашого буття, в якому подано загальні відомості про «Просвіту». У другому розділі коротко розповідається про розвиток і діяльність Товариства у місті Збаражі. Третій розділ присвячений оглядові розвитку читалень «Просвіти» в кожному селі району.

Окремо ведеться мова про організацію просвітницького руху на Вишнівеччині. В нарисі підкреслюється, як внаслідок діяльності читалень «Просвіти» радикально змінявся світогляд народних мас, які стають свідомими громадянами і борцями за незалежність України.

Нарис розрахований на широкі верстви населення.

© МАЛЕВИЧ АНАТОЛІЙ.

НАРИС ІСТОРІЇ «ПРОСВІТИ» НА ЗБАРАЗЬКІ

«ПРОСВІТА» — СВІТЛИЙ ВОГНИК НАШОГО БУТТЯ

Історія для народу — це немов би пам'ять людини. Народ, який не знає свого минулого, не вартий і майбутнього.

Відомо, що історія кожного народу закарбувала на своїх скрижалах явища, події, окремих діячів, які з плином часу не стираються в його пам'яті, а становлять вихідний пункт для наступних поколінь.

Для України і українців такою вікопомною подією було створення у Львові Товариства «Просвіта». З того часу минуло вже більше, як 125 літ, змінилось стільки історичних подій — від рабської залежності до власної держави. Кожен з нас глибше розуміє і оцінює ту велику роботу «Просвіти» в національному відродженні українського народу не тільки Галичини, а всієї України.

І сьогодні, в час будівництва самостійної незалежної Української Держави, треба згадати добрим словом і «Просвіту». Треба віддати належне людям, які в умовах чорної ночі царизму, австрійської, польської окупації, найжорсткішого переслідування української мови і культури під час сталінського терору й мракобісся, несли вогник освіти і надії прибитому, змученому голодом і тюрмами народу.

Товариство «Просвіта» в Галичині народилося в протиположному антинікитинському течіям у культурному житті, колонізаторській політиці Австро-Угорщини; з одного боку, політизації українського населення, а з другого — русифікації українського народу.

Галицькі громадські діячі поставили перед собою мету довести світові, що українці — народ з культурними традиціями, який відрізняється і від поляків і від росіян. Він

має свою історію, свою мову, свої звичаї та обряди. За приклад вони брали освітні товариства інших слов'янських народів: чехи у Празі створили «Матицю люду», поляки у Кракові «Товажиство освяти людовей», а українці — «Просвіту».

Ініціатива заснування «Просвіти» виходила з того, щоб з темного затурканого люду зробити самосвідому націю, якій належаться всі людські гідності та громадські права. Ця ідея вийшла від пароха з села Шельпаки о. Степана Качала. Навчаючись у Львові, він захопився ідеями Маркіяна Шашкевича. На парафіях у Збаражчині о. Качала переконується, що головним лихом українського народу є його майже поголовна темнота, неграмотність широких мас. І він починає просвітню роботу серед населення.

У 1860 р. о. Степан Качала почав поширювати думку про потребу заснування народно-освітнього Товариства. Так народилася «Просвіта», яка зробила перелом серед української інтелігенції. Першочерговим завданням «Просвіти» стала боротьба проти п'янства та лихви. З цього приводу о. Степан Качала написав першу книжечку «Що нас губить?». Вона багато допомогла у боротьбі за тверезість. Отець Качала написав також кілька наукових книжок для шкіл і «Просвіти»: це підручник з історії України та наукову працю в двох частинах «Коротка історія Русі» польською мовою. Помер о. Ст. Качала в 1888 р. і похований в Шельпаках.

Вдячні нащадки встановили на його могилі величавий пам'ятник, що відображає в особі Ангола з лавровою галузкою в руках «Просвіту», якої покійник був членом і засновником та великим пропагандистом.

Для опрацювання статуту Товариства був створений комітет з представників академічної молоді і таких громадських діячів, як Корнило Сушкевич, Михайло Коссак, Павлин Свенціцький. Галицьке намісництво відмовилося затвердити статут. Прийшлося звернутися до австрійського уряду у Відні. 2 вересня 1868 р. Міністерство освіти і культури Австро-Угорщини затвердило статут.

8 грудня 1868 р. зібрався перший установчий збір членів Товариства «Просвіта», на який прибуло всього 64 де-

легати. Всі вони були зі Львова, лише один о. Заячківський прибув з провінції. Вороже зустріло «Просвіту» і духовенство, називаючи її «польською інтригою», а Львівський народний дім не відпустив для неї приміщення.

Збори відбулися в польській «Стрільниці». Програмну доповідь виголосив студент Андрій Січинський, який сказав: «Якщо народ хоче добитися самостійності, мусить передусім подбати про те, щоб нижчі верстви суспільства піднеслися до цієї степені, щоб почували себе членом народного організму».

З палкою промовою виступив о. Йосиф Заячківський, який закінчив свою промову словами: «Тримайтеся «Просвіти». Вона виведе наш народ на шлях волі й самостійності».

Головою Товариства обрано Анатолія Вахнянина. До його управи увійшло дев'ять найактивніших громадських діячів. Накреслено програму дій: створювати по селах і містах бібліотеки і читальні, організувати гуртки ліквідації неписьменності серед населення, видавати книжечки для народу і щорічно випускати календар «Просвіти».

У дуже важких умовах приходилось працювати «Просвіті». Вона не мала свого приміщення, управа збиралася в помешканнях своїх членів. А ще «Просвіті» доводилося відбиватися від нападів на неї москвофілів, реакційної частини духовенства, польської адміністрації. Але «Просвіта» долала всі труднощі, ставала осередком цілого організаційного життя, дбала про забезпечення шкільної молоді українськими підручниками.

Багато зусиль для розвитку «Просвіти» вклали згадані вже нами о. С. Качала, о. Й. Заячківський, А. Вахнянин, О. Огоновський. Палким прихильником її став письменник Юрій Федькович, під редакцією якого «Просвіта» випускала у світ підручники українською мовою для початкових класів.

Крім того, на благо «Просвіти» вносили свою лепту люди-патріоти, які збирали пожертви під час весіль, народин, святкових забав. Бо ж польський галицький сейм відмовив виділити кошти для друкування підручників та книжечок для народу українською мовою. Тоді ж відомий меценат, влас-

ник сіл Вікна та Черниховець Володимир Федорович пожертвував «Просвіті» 240 тисяч корон. Як на цей час це була величезна сума.

26 травня 1870 р. відбулися другі збори товариства. На них підсумовано зроблену роботу і накреслено нові завдання: організація українських шкіл, інтернатів (бурс) для молоді; збільшення тиражів книжок для дорослого населення з різних ділянок життя; організація вечорів, академій, сходин. Тепер «Просвіта» вже мала свій орган «Письма Просвіти», а з 1880 р. управа «Просвіти» була ініціатором першої щоденної української газети «Діло» (1880—1939 рр.).

Урочисто відсвятковано 25-річчя «Просвіти», перенесення праху Маркіяна Шашкевича до Львова та захоронення на Личаківському цвинтарі, підготовлено коротку історію «Просвіти» за авторством Івана Белея. У 1895 р. при допомозі пожертвувань з Києва (1500 злотих карбованців) куплено власний будинок для «Просвіти» у Львові.

31 січня 1896 р. у Львові відбулися звітно-виборні збори «Просвіти», що обрали її головою лідера партії народовців Юліана Романчука, який чесно виконував свої обов'язки протягом десяти років.

За ініціативою «Просвіти» проведено святкування 50-річчя скасування панщини, 100 річчя видання «Енеїди» І. Котляревського. У 1899 р. галицькі народовці поставили питання про зміну назви «русин» на назву «українець». Їх підтримали члени товариства «Просвіти».

Просвітницьку діяльність Товариства визнав митрополит Андрій Шептицький. Він благословив всіх членів товариства на дальший труд в ім'я національного відродження України. У листі-зверненні митрополит закликав все духовенство активно включитися в повсякденну роботу «Просвіти».

Широко розгорнули роботу читальні «Просвіти». У звіті Товариства «Просвіта» зазначається, що від січня 1906 р. до 31 грудня 1907 р. до Товариства вступило 370 нових членів.

У селах Збараського повіту, наприклад, число членів «Просвіти» становило 3063 чоловіки. «Просвіти» мали свої домівки, крамниці, шпихліри, які були матеріальними цін-

ностями Товариства. У 1907 р. всього було осередків 280, почесних членів — 18. Книжок у читальнях нараховувалося до 30 тисяч.

Після першої російської революції, коли на Україні хоч трохи вільніше стало дихати, філії «Просвіти» були відкриті в Києві, Житомирі, Чернігові, Одесі, а згодом і в Миколаєві, Полтаві, Кам'янець-Подільському, Мелітополі, Катеринославі. Географія діяльності Товариства поширилась не тільки по всій Україні, але й у Росії, Кубані, Далекому Сході, Азербайджані — скрізь, де жили українці. З розвитком еміграції українців в Америку, Канаду, Аргентину, Бразилію — там теж почали працювати читальні.

Товариство мало свої друкарні, публічні бібліотеки, було засновником навчальних закладів. Запрацювали видавництва Товариства, майже кожна філія «Просвіти» по всіх містах видавала не тільки підручники для шкіл, але й художню літературу. Наприклад, Крем'янецька «Просвіта» видала «Кобзар» Т. Шевченка.

Та важкі часи, непередбачливі труднощі чекали просвітян попереду. З всеукраїнським просвітницьким рухом жорстоку боротьбу повела комуністична влада, яка на східних теренах України провела повний розгром не тільки освітніх Товариств, але й усїєї духовної культури українського народу. А в 1939 р. читальні «Просвіти» були ліквідовані й знищені в Галичині, яку «звільнили» червонозорі «визволителі». Майно Товариства було конфісковано. А голови і члени «Просвіт» були помордовані або депортовані на сибірське поселення на каторгу. Тільки у Збаражчині комуністи знищили 486 найбільш активних членів Товариства, серед яких були Т. Білинський, І. Григоринський, Лев Краснопера.

Півстоліття про «Провіту» не можна було згадувати без лайливого ярлика «буржуазні націоналісти». Але правда нашої історії не могла загинути в задушливій атмосфері комуністичних фантазмагорій. В 1989 р. «Просвіта» відродилася Товариством української мови ім. Т. Шевченка, яке стало спадкоємцем давньої «Просвіти». Тепер воно називається Всеукраїнське Товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка.

ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» В ЗБАРАЖІ

Відомо, що першою читальнею «Просвіта» на Тернопільщині була читальня в с. Денисові, заснована в 1870 р.

Цього ж року почала працювати і читальня «Просвіти» в Збаражі. Це була читальня ім. Качковського, заснована москвофілами Але під впливом національно-свідомих духівників вона була перейменована на читальню Товариства «Просвіта».

Вона містилася на ринку, напроти магістрату, її головою був Залуський. Свою роботу читальня спрямувала на боротьбу за відродження національної свідомості збаразьких міщан і ремісників, за вживання не тільки в побуті, але й в установах української мови. Читальня боролася проти «язичія» москвофілів, яке штучно заводили по церквах, парафіяльних школах, «дяківках», за створення українських кредитових кооперативів та ремісничих кас. При Збаразькій читальні працювала кооператива — крамниця і кредитова каса «Надія», а пізніше «Сила». Зароблені гроші з крамниці йшли на придбання книжок для читальні. Першочерговим завданням збаразьких просвітян була ліквідація неписьменності серед населення, відкриття курсів грамоти. Першими книжками читальні стали «Кобзар» Т. Шевченка, невелика книжечка «Зоря», видана Львівською «Просвітою» тиражем всього 3000 примірників. Одна книжка попала і в Збараж. Хто її привіз невідомо, чи о. С. Качала, чи о. Заячківський, але вона розпочала читальняний рух на Збаражчині.

Майже цілий рік тривала боротьба за реєстрацію «Просвіти» в Збаражі. Рада читальні звернулася до старости, а потім до намісництва. Врешті, збаразьке Товариство «Просвіта» було зареєстроване і почало працювати. Читальня «Просвіти» стала осередком всього національного життя в місті, навіть в повіті. Увечері та по святах читальня була повна людьми; одні приходили, щоб послухати, як краще жити, інші — прочитати газету «Батьківщина», а з 80-х років «Діло».

Ще одну корисну справу зробило Товариство «Просвіти» щоб мати добрих професійних робітників. За порадою о. Ст.

Качали вислали сім молодих хлопців з бідних українських родин на навчання до Праги і Відня. Після завершення курсів і здобуття спеціальності (шевці, кравці та ін.). Вони повернулися до Збаража і стали добрими майстрами та активними членами Товариства. До них потягнулися клієнти і від польського і єврейського населення, бо виконували найкраще роботу. Від тоді, мабуть, і приказка пішла: «Хочеш краще взутий, купи у Збаражу бути (чоботи)». А Збараські ковбаси славилися навіть у Львові. Усе це підносило авторитет Товариства.

Для вирішення основних напрямків культосвітньої й господарської діяльності читальні «Просвіти» члени управи та представники інтелігенції міста збиралися щосуботи і склали план своїх дій. За ініціативою В. Білинського у Збаражі було створено торговельну спілку «Народна торгівля» (1903), в яку записалося 100 пайовиків. А в березні наступного року вже було відкрито філію Народної Торгівлі.

Великою культурною подією для збаражан був приїзд до нашого міста театру «Руська бесіда» під керівництвом М. Рубчака. Вистави відбувалися в млині Захарясевича, але осередком усього була читальня «Просвіти». Театр приїхав на два тижні, а пробув два місяці. Кожна вистава відбулася при переповненому залі. Найбільше захоплення збаражан викликала гра молоді Рубчакової, Стадникової, Кравчуківни.

Під час перших виборів до австрійського парламенту за новим законом (1907) кожна партія у Збаражі висувала свого кандидата: радикали і Товариство «Просвіта» висунули свого активіста Яцка Остапчука з Тарасівки, націонал-демократи — др. І. Голубовича з Тернополя, від польського населення був Ян Замойський. Перемогу на виборах здобув кандидат «Просвіти». Цейф акг говорить за себе: «Просвіта» в нашому краю користувалася популярністю в народі і тут праця для «Просвіти» була як би еталоном для вимірювання загальнонародного рівня духовного виховання.

Треба сказати, що вже названі вище організації на Збаражчині були не єдиними, бо поряд з ними виникають інші, нові філії. Так, в 1907 р. було засновано філію Крайового Товариства «Сільський Господар», з яким співпрацювали

члени «Просвіти». Разом проводили курси молодих хліборобів, садівників, пасічників.

Повітова філія Товариства «Просвіта» заснована в 1900 р. при сприянні В. Білинського. Першим її головою був обраний о. О. Заячківський з с. Зарубинець, який був на той час настоятелем Воскресенської церкви (1898—1926 рр.) О. Заячківський був свідомим українцем і багато добрих справ зробив для Збаража. Він переніс читальню «Просвіти» з темного і сирого приміщення на ранку до Будинку Теодора Заячківського напроти школи, будинок якої саме тоді будувався. До управи повітової філії належали В. Білинський, Т. Стрільбицький, С. Бохенський, Г. Таращук, К. Редьчук, який керував хором при «Просвіті». Швидкий ріст кількості членів і створення філій «Просвіти» був яскравим доказом, як вона була дуже потрібна людям.

В 1901 р. учителі, члени «Просвіти», створили «Руське Педагогічне Товариство», яке згодом було перейменоване під Товариство «Рідна школа», що займалося розвитком українського шкільництва. Головою його обрано Т. Стрільбицького, а секретарем — К. Редьчука.

В 1903 р. заходами В. Білинського та ще деяких членів Товариства «Просвіта» у Збаражі організовано перший Український Банк.

З ростом кількості українських товариств треба було мати такий орган, який би об'єднував і координував роботу всіх українських установ. Таким статутним Товариством у Збаражі стало Товариство «Український Дім» (1909), яке мало об'єднати всі українські організації Збаражчини і яке було зареєстроване в намісництві у Львові. Головою того Товариства було обрано В. Білинського. Управа його складалася з дванадцяти осіб, найбільш активних і свідомих людей міста і сіл.

Дуже відчувалось, що в місті немає такого великого будинку, де б могли працювати і українські товариства і українська гімназія. Знайшлись свідомі українці, великі меценати і фундатори. Багате подружжя з Красносілець Іван та Варвара Телев'яки купили у Збаражі за 16000 корон велику площу для будівництва Українського Дому, для якого

офірували 17 моргів поля. У цьому будинку мали бути великий зал для нарад і вистав, українська гімназія, читальня «Просвіти», приміщення для гуртків та для інших українських товариств. У 1993 році на Будинку Збаразького Народного дому було встановлено меморіальну дошку на честь Івана Телев'яка.

З ініціативи Товариства «Просвіта» в місті і по селах урочисто відсвятковано 100-ліття від дня народження просвітителя Галичини Маркіяна Шашкевича. Одну з найдовших вулиць міста, що починалася від ринку і йшла до залізничного вокзалу, названо іменем Шашкевича. Його ж іменем названо новий Народний Дім в Нижчих Луб'янках. За старанням управи «Просвіти» і у місті і по селах відсвятковано 50-річчя смерті Т. Шевченка. В українській гімназії цей день був вільний від навчання. Після панахиди у церквах за душу поета, готовилися до академії на честь Шевченка.

Не було у місті будинку, що міг би вмістити бажаючих віддати шану Кобзарю. Доповідь виголосив В. Білинський, хор під керівництвом Редьчука виконував пісні на слова поета.

Збараж все розростається і розбудовується.

До міста прибувала українська інтелігенція, — активісти Товариства «Просвіти», серед яких був і о. Степан Тесля. На літні чи зимові канікули приїжджали гімназисти, студенти. Усі вони вносили живий струмінь духовного життя в діяльність «Просвіти».

Мобілізовані просвітнянськими активістами, збаражани брали участь у виборах посла до Віденського та Галицького сеймів. Вони тричі висували своїм кандидатом Івана Франка. Але його через різні махінації не було обрано.

У 1913 р. на додаткових виборах збаражани обрали своїм послом селянина із Залужжя, члена Радикальної партії, активіста і діяча філії «Просвіта» Андрія Шмигельського. Він же був на святі Злуки у Києві в 1919 р. представником від ЗУНРу. Завдяки добрій роботі філії «Просвіти» зростала національна свідомість селян.

Дуже урочисто і в селах, і в місті відсвятковано 100-річчя від дня народження Т. Шевченка. Основне свято відбулося у Збаражі в травні 1914 р. на вигоні (де тепер стадіон, СПТУ, школа-інтернат). Народу зібралося до 10 тисяч. З кожного села прибували учасники свята, козацька кіннота, хори «Просвіти». Були гості з Тернополя, Львова, Скалата, Денисова, Копиченець, Микулинець та інших сіл і міст Галичини.

21 серпня 1914 р. російські війська увійшли до Збаража. Напередодні австрійські війська висадили в повітря каземати замку з порохом та амуніцією і відступили до Тернополя.

Перша світова війна негативно вплинула на культурне життя українців у Галичині, зокрема на Збаражчині, яка найдовше була під окупацією Росії. Усе політичне й культурно-національне життя було перерване. Перестала працювати повітова філія «Просвіти» в Збаражі та по всіх селах повіту, а їх майно розграбовано у буднях війни.

Після розпаду Австро-Угорщини владу у Львові, на теренах, заселених українцями, перейняла Українська Національна Рада.

Делегатами в УНР від Збаражчини були обрані Андрій Шмигельський і Семен Пархін з Нового Села.

У Збаражі створюється підготовчий комітет, який повинен перебрати владу від австрійських службовців. Головою Комітету обрано о. Ст. Теслю. У склад комітету ввійшли Андрій Данилевич, Василь Бучинський, Семен Кондур, Осип Ванкевич, Михайло Ванкевич, Іван Жила, Іван Кінах, Іван Ковальчук. Усі вони належали до «Просвіти».

Головою Збаразької повітової національної Ради обрано голову повітової управи «Просвіти» о. О. Заячківського. До Збаразької Національної Ради обрано також членів Товариства «Просвіти», а в більшості членів управи «Просвіти» — А. Шмигельського, Т. Стрільбицького, Г. Тарашука, А. Данилевича та ін. Отож, як бачимо, Товариство «Просвіта» виховувало кадри для майбутнього будівництва української держави.

Першого листопада 1918 р. Збараж став повітовим містом ЗУНРу. Посадником міста був призначений просвітянин Т. Стрільбицький. На жаль, до цієї радісної хвилини не дожив В. Білинський, якого ще весною скосив тиф.

Та не довгою була для галичан радість звільнення від «виженецької залежності». Польська влада повернула собі т. зв. східні креси, тобто галицьку землю. Почалося переслідування просвітян, свідомих українців. І все ж, не зважаючи на важку політичну дійсність, почало відновлюватися українське просвітницьке життя. В 1922 р. зібралися збори Товариства «Просвіта», які обрали нову управу повітової організації. Очолив її др. А. Гаврилюк, секретарем був В. Фридель. Читальню у місті очолив А. Данчлевич. За короткий час знову відкрились по селах повіту філії і хати-читальні «Просвіти». Побудовано тоді Збараський Народний Дім, в якому відкрито читальню Товариства. Відновлено просвітянський хор під керівництвом Ганни Когутової.

Свою діяльність відновлюють і партії: в 1922 р. відновлено націонал-демократичну партію (її очолив др. А. Гаврилюк), а в 1925 р. відновлено Українську радикальну партію (її очолив др. Гамаль).

За ініціативою управи «Просвіти» в 1929 р. Збараська міська Рада ухвалила, що вулиці в північній частині міста, де мешкають переважно українці, будуть названі іменами Франка, Фельковича, Котляревського, Кобилянської, Л. Українки, а вулицю Біля Народного Дому, що йде вниз в Глинянки, назвати іменем довголітнього голови Товариства «Просвіта» о. О. Заячківського. В південній частині міста, де переважно жили поляки, вулиці будуть мати назви польські, три бічних вулиці біля Ринку носитимуть назви єврейські.

В 1929 р. Клуб українських радників заснував культурно-освітнє товариство «Міщанське Братство». Ця організація мала багато членів, бо кожен міщанин уважав своїм обов'язком належати до цього Братства. Воно мало гарну бібліотеку, в зимові місяці майже кожної неділі там була якась лекція, слухали радіопередачі.

Молодші міщанські хлопці належали до «Просвіти», а через деякий час після одруження записувалися до «Міщанського Братства».

Тяжке лихо прийшло у 1930 р. Польський уряд провів т. зв. пацифікацію — погром всього, пов'язаного з українською ментальністю.

Читальні «Просвіти» були розгромлені, багато голів філії заарештовано, активістів, побито, усе майно українських організацій розграбовано. Такого розгрому давно вже не було на українських землях.

Але ніщо не могло спинити волелюбного духу народу, його прагнення до волі, до незалежності, до освіти.

Уже через декілька місяців після погрому у грудні 1930 р. на збори просвітян прийшло багато людей. До цього часу Збараська «Просвіта» мала всього 30 членів і містилася в північній кімнаті кооперативу «Сила». Тепер на зборах О. Боліновський, активний член «Просвіти», дав для читальні велику сонячну кімнату в Будинку біля Успенської церкви, а молодий лікар, син В. Білинського — Тарас, односторонно обраний був головою «Просвіти». Він сам молодий і користувався шаною й авторитетом серед молоді. Т. Білинський завжди життєрадісний, приступний, ввічливий, товариський, трактував усіх як собі рівних, а тому молодь і старші пішли за ним. Членство в «Просвіті» збільшилось в чотири рази. Збори пройшли успішно. Ожила робота Збараської міської й повітової «Просвіти». До нової управи увійшли: Т. Білинський (голова), М. Сукар — секретар, Т. Кисіль — член скарбника, опікун читальні Я. Наумович, господар домівки «Просвіта», І. Григоринський, М. Борщ — учитель-пенсіонер, заступник голови С. Береза — член управи.

Читальня «Просвіти» стала головним центром культурного й організаційного життя в місті та в повіті. Членство постійно зростало і вже доходило до 200 чоловік в кінці 1931 р. Філію «Просвіти» перенесено до Народного Дому. Читальня передплачувала майже усі галицькі часописи (українські). Бібліотека нараховувала 1000 книг. «До домівки «Просвіти» у довгі осінні чи зимові вечори, у свята тягнулися люди, бо тут завжди було цікаво й весело», як згадує у своїх спогадах Яцко Остапчук. Часто можна було тут почути цікаву розповідь на різні теми О. Болі-

Тяжке лихо прийшло у 1930 р. Польський уряд провів т. зв. пацифікацію — погром всього, пов'язаного з українською ментальністю.

Читальні «Просвіти» були розгромлені, багато голів філії заарештовано, активістів, побито, усе майно українських організацій розграбовано. Такого розгрому давно вже не було на українських землях.

Але ніщо не могло спинити волелюбного духу народу, його прагнення до волі, до незалежності, до освіти.

Уже через декілька місяців після погрому у грудні 1930 р. на збори просвітян прийшло багато людей. До цього часу Збараська «Просвіта» мала всього 30 членів і містилася в північній кімнаті кооперативу «Сила». Тепер на зборах О. Боліновський, активний член «Просвіти», дав для читальні велику сонячну кімнату в Будинку біля Успенської церкви, а молодий лікар, син В. Білинського — Тарас, одностайно обраний був головою «Просвіти». Він сам молодий і користувався шаную й авторитетом серед молоді. Т. Білинський завжди життєрадісний, приступний, ввічливий, товариський, трактував усіх як собі рівних, а тому молодь і старші пішли за ним. Членство в «Просвіті» збільшилось в чотири рази. Збори пройшли успішно. Ожила робота Збараської міської й повітової «Просвіти». До нової управи увійшли: Т. Білинський (голова), М. Сукар — секретар, Т. Кисіль — член скарбник, опікун читальні Я. Наумович, господар домівки «Просвіта», І. Григоринський, М. Борщ — учитель-пенсіонер, заступник голови С. Береза — член управи.

Читальня «Просвіти» стала головним центром культурного й організаційного життя в місті та в повіті. Членство постійно зростало і вже доходило до 200 чоловік в кінці 1931 р. Філію «Просвіти» перенесено до Народного Дому. Читальня передплачувала майже усі галицькі часописи (українські). Бібліотека нараховувала 1000 книг. «До домівки «Просвіти» у довгі осінні чи зимові вечори, у свята тягнулися люди, бо тут завжди було цікаво й весело», як згадує у своїх спогадах Яцко Остапчук. Часто можна було тут почути цікаву розповідь на різні теми О. Болі-

новського, М. Борща. Відбувалися тут і вечорниці з танцями.

Але в 1934 р. польська поліція заарештувала Тараса Білинського, Процишина та ще декількох членів. «Просвіту» було закрито. З просвітянської книгозбірні було вилучено кілька десятків творів. Яків Наумович та секретар Мирослав Сукар внесли до староства заяву з проханням про відкриття «Просвіти».

У червні 1934 р. Збаразька «Просвіта» відновила свою роботу. Читальня поновилась новими книгами із книгозбірні о. Володимира Герасимовича. При «Просвіті» організувався прекрасний хор, відомий далеко за межами Збаража. Диригентом його була Ганна Герасимович — Когут, а потім Лев Краснопера. Святочно і урочисто пройшло святкування 950-ліття хрещення Русі—України. Радо зустрічали Збаражани свого земляка з Добромірки єпископа Микиту Будка. Щорічно проводили Шевченківські академії. Святочні урочини присвячені просвітителю Галичини Маркіяну Шашкевичу.

У 1935 р. Товариство «Просвіта» разом з Товариством «Рідна мова» організували в Збаражі Народний Університет з відділами. Весною 1936 р. в залі Народного Дому у Збаражі відбувся для учасників Народного Університету ампліудний іспит з української літератури, історії та географії. Іспитові прислухались інтелігенти Збаража, захоплювались знаннями випускників». Іспити проводив професор Гриць Королюк.

Разом з Союзом Українок Товариство «Просвіта» проводило курси виховательок для дитячих садків в місті і по селах, курси крою й шиття, поради молодим вишивальницям й в'язальницям.

Ще до першої світової війни у Збаражі працювала приватна українська гімназія (1910—1914).

Члени Товариства «Просвіта» та члени Товариства «Рідна школа» в 1924—1939 рр. робили намагання перед польською адміністрацією відновити роботу Збаразької української гімназії. Але зусилля були даремні. Польська влада не дала дозволу.

З приходом німців в 1941 р. у Збаражі відкрито було українську гімназію. Навчання мало відбуватись у Народному Домі. Гімназія була устаткована досить добрим фізичним і природничим кабінетами. Записалося більше 600 учнів. Розпочалось навчання. На жаль скоро прийшло розпорядження від німецької окупаційної влади припинити навчання. Частину учнів переведено до Тернопільської української гімназії.

У Збаражі відкрито Торговельну школу, де директором був Павло Баб'як, і Промислову школу, яку очолив інженер Попович.

Говорячи про діяльність «Просвіти» на Збаражчині, слід сказати коротко про відданих активних членів Товариства Кульчицького, др. Гамалю, Топоровича, др. Таращука, В. Чернявського, народного мецената, щирого просвітянина Івана Телев'яка та інших, які дуже багато зробили для національного відродження українців на Збаражчині.

Адвокат Іван Кульчицький прибув до Збаража після закінчення студій і відразу кинувся у вир кипучого життя. У 1924 р. вже відкрив адвокатську канцелярію в Збаражі, а кілька місяців пізніше приїхав другий адвокат Володимир Гамаль. Вони відразу включилися до громадського життя. Стали активними діячами товариства «Просвіта», працювали у Збаразькому Народному Домі, у Народній Торгівлі.

В 1925 році заходами др. Гамалю відновлено Українську радикальну партію, де головою Повітової Управи вибрано др. Гамалю, а секретарем Михайла Марцинюка з Добромірки.

У 1926 році Володимира Гамалю обрано головним директором Українського Народного Банку і головою товариства «Рідна школа». Др. Ів. Кульчицького обрано директором Українського Народного Дому, членом управи повітової філії «Просвіта», секретарем Надзірної Ради кооперативи «Сила».

Однієї ночі 1936 року польська поліція зробила обшук в адвокатів Гамалю і Кульчицького, арештувала їх і ув'язнила в Тернополі. Секретар Повітового Народного Комітету УНДО

(головою був Іван Кульчицький) і посол до польського Сейму Болюх внесли клопотання до воеводства про їх звільнення. Др. Гамаль звільнено, а Кульчицького за опубліковану антипольську статтю в американській газеті «Свобода» засуджено на рік ув'язнення і позбавлення права проводити адвокатську канцелярію. Апеляційний суд змінив присуд, так що ув'язнення зроблено умовним. Др. Кульчицький зрезигнував з усіх керівних постів. Він залишився активним членом «Просвіти». А Гамаль ще продовжував бути головою повітового комітету радикальної партії.

В 1939 році більшовики арештували В. Гамаль і Л. Красноперу. Вони обоє загинули на засланні. За більшовиків др. Кульчицький учителював, а при німцях був головою повітової Національної Ради.

Слід сказати, ще про о. В. Стебельського, вихідця з селянської родини в Шилів, одного з активістів товариства «Просвіта» серед шкільної молоді. Після відходу о. Степана Тесли до Нового Села, до Збаража приїхав о. В. Стебельський. Він був також учителем релігії для українських учнів польської державної гімназії. Піклувався про учнів-українців, які навчалися в польських школах. Часто його можна було зустріти в читальні «Просвіти», де він проводив цікаві розповіді з історії України.

У 1939 р. перед «визволенням» на Збаражчині в кожному селі була філія «Просвіти». При ній працювали хори, спортивні та драматичні гуртки. Останнім головою «Просвіти» після арешту Т. Білинського був о. декан Василь Боліновський.

Товариство «Просвіта» виховувало в молоді християнську мораль, національну гордість, полум'яну любов до матері-України. Тим і не догодило більшовицькій владі.

Наступило довге півстолітнє мовчання в українській «Просвіті». Більшовики під корінь зрубали її мечем своєї гаспидської ідеології, втоптали в бруд про неї пам'ять. Та «Просвіта» воскресла, як фенікс з попелу, воскресла до життя в новій Українській Державі.

Нині в добу національного відродження українського народу, в добу державного будівництва України хочеться ві-

28416

рити, що незабаром по всіх селах і містах України з новою силою запрацюють наші «Просвіти».

Початки відродження Товариства «Просвіти» розпочалися 6 Збаражі у 1989 р. До Збаража прибув на читацьку конференцію по роману «Журавлиний крик» письменник Р. Іваничук, який, виступаючи в Збараській середній школі № 2 ім. І. Франка, розповів про те, що у Львові створилось Товариство української мови ім. Т. Шевченка, яке розпочало боротьбу за відродження української мови як мови державної, і заохочував організувати його і в Збаражі. 13 грудня 1989 р. в залі Збараської СШ ім. І. Франка зібралось багато вчителів, лікарів, інтелігенції. Сюди прибув депутат Верховної Ради СРСР, зав. кафедри української літератури Р. ГРОМ'ЯК, який ознайомив присутніх із Статутом товариства української мови ім. Т. Шевченка.

Збори вів Малевич А. П. Майже одногосно було ухвалено заснувати Товариство української мови ім. Т. Шевченка. Головою Товариства обрано І. Равліва. Членами правління обрано А. Малевича, С. Поповича, М. Назар, Г. Самоїса, Н. Левків, Б. Ленартовича, П. Бондарука, і О. Кізя.

Збараське Товариство української мови розгорнуло свою роботу. Урочисто пройшло «Свято української мови» в КСК «Просвіти» в замковому палаці. На свято зібрались учні середніх шкіл, старше населення — колишні просвітяни. З доповіддю «Місце української мови серед мов світу» виступив А. Малевич. Доповідач підкреслив самостійність і відокремленість української мови від інших мов слов'янських народів, її мелодійність, багатство й красу. Зупинився на тернистому шляху розвитку української мови.

Потім за ініціативою Товариства урочисто пройшло свято державності України. Коли вперше на сцені люди побачили великий портрет М. Грушевського, вони не знали, хто це. Далі були Шевченківські дні. Знову доповідь А. Малевича — «Т. Шевченко — наш національний пророк і борець за вільну Україну».

Знову зал і вестибюль переповнений людьми. Старші плакали з радості. Отже, зачинателем національного відродження українського народу було Товариство української мо-

би ім. Т. Шевченка. Цікаво, що на зборах були члени райкому КПУ, КГБ, міліція. Під час співу гімну «Ще не вмерла Україна» вони не піднімалися з місць.

Товариство розпочало боротьбу за право української мови, як мови державної. Рада Товариства подала петицію у виконком районної Ради, щоб усі вивіски на магазинах, установах державних і громадських організаціях були українською мовою, щоб документація в усіх установах, школах велася українською мовою. Вимагалось негайно змінити вивіски населених пунктів, написаних тільки російською мовою і англійською.

У газеті «Народне слово» появилася стаття секретаря райкому, в якій він обкидав болотом членів Ради Т-ва, називаючи їх буржуазними націоналістами, фашистами. 25 травня 1990 р. знову урочисті сходи шанувальників рідної мови.

Рада Товариства продовжувала відстоювати державність української мови, відродження українських народних традицій, звичаїв, національних і релігійних свят, національні символи.

Особливо гостра боротьба за національне відродження розгорілась і 1990—1991 рр. під час виборів до Верховної Ради СРСР і Верховної Ради УРСР. Райком партії, маючи в руках усі важелі державної влади, таємно провів збори представників виборців в КСК з трьох районів, і провалили кандидатуру Ю. Мушкетика до Верховної Ради СРСР.

Навчені гірким досвідом члени Товариства української мови назвали Д. Павличка своїм кандидатом до Верховної Ради УРСР. Партійці після провалу своїх кандидатів — секретарів РК КПУ висувають кандидатуру єпископа Російської православної церкви Лазаря.

Щоденна завзята робота членів Товариства дала свої результати. Переміг обранець народу псет Дмитро Павличко, а потім була перемога Г. Петрука-Попика на виборах до Верховної Ради СРСР. Велика просвітницька робота членів Товариства української мови ім. Т. Шевченка дуже багато зробила для національного відродження народу.

Щоб розколоти Товариство української мови ім. Т. Шевченка, райком КПУ почав організовувати свої осередки Товариства української мови ім. Т. Шевченка, зобов'язуючи усіх керівників-комуністів стати членами Товариства.

Але і ця «хитра штучка» була розкрита Радою і ніхто з чесних українців не пішов за ними.

У 1992 р. Товариство української мови ім. Т. Шевченка було перейменовано у Всеукраїнське Товариство «Просвіта» ім. Т. Шевченка, яке стало спадкоємцем старого колишнього Товариства «Просвіта». Тепер по всіх середніх школах району створюють «Молоді Просвіти» — молодіжні організації.

З ініціатив голів збаразької «Просвіти» Малевича А. і Равліва І. першого листопада 1992 р. у Збаражі відкрито один з найкращих на Україні пам'ятник І. Франкові (скульптор Одрехівський В.) Вартість пам'ятника 380 000 крб.

На Збаражчині працює 59 осередків Товариства «Просвіта», в яких нараховується 1217 членів. Нема села де б не було осередка Товариства «Просвіта». Воно з'єдналося з Товариством «Знання», для спільного проведення лекційної пропаганди, організації культурно освітньої роботи (відповідальний Занько І.).

РОЗВИТОК ТОВАРИСТВА «ПРОСВІТА» У СЕЛАХ ЗБАРАЗЧИНИ

БАЗАРИНЦІ

За кілька років перед початком першої світової війни засновано читальню «Просвіта» в Базаринцях. Вона розміщувалася спочатку в парафіяльному будинку біля церкви а потім, в хаті Луця Пеха.

Події першої світової війни, окупація Галичини царськими військами, згодом поляками перервали просвітницьку роботу читальні. Хоч слід сказати, що під час визвольних змагань українського народу багато членів «Просвіти» стали бійцями армії ЗУНР, а домівець читальні о. Степан Тесля зробив свій штаб перебрання влади від австрійських службовців в руки представників ЗУНР. У Базаринцях, в основному, утворився Збаразький курінь, зокрема сотня Фриделя.

У 1928 р. Василь Мандрик подарував площу для будівництва читальні й кооперативи в Базаринцях. Багато попрацювали над спорудженням будинку Василь Довгань, Федь Красновський, Дмитро Красновський, Ісидор Демчук та інші мешканці Базаринець. Велику матеріальну допомогу подали емігранти з Америки і Канади. Довголітнім головою «Просвіти» в Базаринцях був Теофан Яремчук, а після його смерті Яків Данилевич. Секретарями в товаристві були Антін Голубович, Іван Хрін, Олекса Задойко. Базаринецька читальня «Просвіти» проводила велику культурно-освітню роботу. Слід відзначити плідну роботу учителя Олесея Гірки, який умів проводити цікаву й змістовну роботу в читальні. За добровільні пожертвування закуплено бібліотеку, проведено переплату на українські часописи, організовано при «Просвіті» хор, драматичний гурток, Базаринецький хор славився на цілий повіт, коли ним керувала Герасимович-Когутова. Драматичний гурток під керівництвом Миколи Студницького ставив вистави. Домівка не вмещала всіх бажуючих. Молодь тягнуло до хору, до драматичного гуртка. Серед драмгуртківців-аматорів відзначались Ст. Нагірний, Дм. Пех, Ф. Красновський, Іван і Марія Мандрики, А. Гонта, Панько Жила, Марія Жила.

Студницька. Театральні вистави ставились в stodолі Ю. Тарашука, а концерти відбувалися в домівці біля церкви. При читальні працював гурток грамоти і самоосвіти.

Помітний слід в житті села залишила вчителька Северина Фараоновська, коло якої гуртувалося жіноцтво. Бона вчила жінок куховарства, особливо пекти смачні тістечка, городництва, квітникарства, домашнього жіночого господарства.

При «Просвіті» працював самоосвітній гурток, яким керував Іван Жила, систематично в читальні відбувалися читки газет, бесіди та обговорення книг, особливо на істотичну тематику.

На очах змінювалося життя села, менше можна було побачити п'яних, зникли парубоцькі бійки, крадіжки, зростала національна свідомість.

У 1939 році органи влади закрили «Просвіту», майно її пограбували, бібліотеку спалили, а багато свідомих членів «Просвіти» заарештували і знищили, а сім'ї їх вивезли в Сибір.

Тільки в 1989 році почалося знову відроджуватися національне життя, створено осередок Товариства Української мови ім. Т. Шевченка, а потім і осередки політичних партій. Мітинги в Збаражі, особливо передвиборна боротьба за кандидатуру Дм. Павличка, сколихнули і пробудили селян.

ВИЩІ ЛУБ'ЯНКИ.

За сім кілометрів від Збаража над річкою Слотівкою, недалеко Чорного шляху лежить давнє українське село Вищі Луб'янки. Довший час в селі працював О. І. Рейтеровський (1884—1915 р.), який був москвофілом. Серед селян поширював москвофільські ідеї; що українського народу немає, а є лише російський народ, до якого належить і населення Луб'янок; що найкращий суспільний лад — російський царизм. Розмовляв з віруючими та виголошував проповіді книжним москвофільським «нареченням». У 1904 р. заснував О. Рейтеровський в Луб'янках читальню ім.

М. Качковського. Сам був головою, забезпечував читальню російською літературою. То ж нічого дивного, що селяни були під впливом свого отця. Лише після його смерті раптово почала зростати національна свідомість селян.

У 1920 р. старанням Романа Пастушенка засновано в селі читальню «Просвіта», при якій існували Товариства «Січ» і «Сокіл».

При «Просвіті» працював хор, яким диригував Гринь Петриківський. Активно працював аматорський гурток під керівництвом Романа Пастушенка. Люди потягнулися до освіти, культури. Активними діячами просвітянами були А. Галещук, Семен Чепіль, Теодор Павлишин, Роман Пастушенко, які організували селян на будівництво Народного дому. Велику допомогу дали односельчанам емігранти з Америки і Канади.

У 1939 р. читальню «Просвіта» було закрито, майно пограбовано, а громадських діячів вивезено в Сибір або закатовано.

ДОБРОМІРКА.

За 14 км від Збаража на схід, обабіч річки Вовчок, що впливає з джерел добромірківського лісу, лежить на схилах горбів село Добромірка. Воно славилося не тільки мальовничою природою та урожайною землею, але й національно свідомими людьми, палкими патріотами рідного краю. Тут часто бував Іван Франко у свого політичного одноподумця Антона Марцинюка. З села вишло багато освічених людей, а серед них єпископ Микита Будка, замучений НКВД, Іван Бабій, — директор академічної гімназії у Львові, поет О. П. Олійник і Ст. Стець, учитель і громадський діяч Петро Кабарівський, художник П. Обаль, Юрист Ст. Небеш та ще з десяток учителів народних шкіл. Свій культурно-національний розвиток завдячує Добромірка своїм священикам Дм. Кулику і Л. Юрчинському. Останній був добрим священиком і проповідником, громадським діячем. У 1906 р. Лев Юрчинський заснував у селі читальню «Просвіта», яка стала центром всієї культурно-освітньої і цікавої роботи на селі. В 1907 р. при «Просвіті» працювала крам-

ниця. Членів було 84. Книжок в бібліотеці — 100. Недалеко від школи добромірці побудували Народний дім, в якому містилася читальня «Просвіта» з великим театральним залом. У свята читальня була повна молоді і старших людей, та особливо студентської і гімназійної молоді. Тут проводилися читки газет, цікаві дискусії з літературного і політичного життя і заняття хору. Часто відбувалися виставки, свята молоді. Серед активних молодих членів «Просвіти» перед вели Дм. Фесалович, Степан Небеш, Наталя Юрчинська, Гриць Королюк, Петро Кабарівський, Павло Береза, Іван Олійник. Довголітнім головою Товариства був Лев Юрчинський, який за 33 роки своєї діяльності виховав цілі покоління свідомих українців. Багато членів «Просвіти» вступили до УСС, УПА. У селі діяло два осередки партій — УНДО і радикалів. Але у 1939 р. вся робота читальні «Просвіта» перервалася, і відновила свою роботу тільки в 1989 р.

ДОБРИВОДИ.

Велике й мальовниче село Добриводи, розташоване на західному боці річки Ходорівки, що в Чумалях впадає в річку Гнізну. У селі переважна кількість населення були українці. Ще за Австрії молоді парубки і дівчата їхали на заробітки до Німеччини, або до Франції. Повертаючись в рідне село, вони привозили не тільки тяжко зароблені гроші, але й переконання і віру в краще життя.

Школу в Добриводах було засновано в 1895 р. Добру славу після себе залишив вчитель Олександр Гірка. Родом був він з Черниховець. О. Гірка не тільки був добрим вчителем і директором, але прекрасним просвітнім діячем. Разом з вікарієм села о. Василем Терещуком заснували в 1903 р. читальню «Просвіта», яка стала центром культурно-освітньої роботи в Добриводах. При читальні працювали «Сільський господар», гурток молодих господинь.

О. Гірка весь свій вільний час віддавав громадській роботі. При «Просвіті» він організував хор, що співав в церкві. Хористів набирив з молодих хлопців і дівчат. Молодь горнулася до нього і він став її провідирем.

Читальня «Просвіта» вела активну просвітницьку роботу в селі, боротьбу проти п'янства і неписьменності.

У довгі осінні й зимові вечори о. Гірка організував вечірні курси грамоти. Курси спочатку відбувалися в читальні, але коли зібралось багато слухачів, переніс їх до шкільного приміщення. Багато селян навчилися читати і писати. Увечері приходили селяни до читальні, де Гірка читав газети. За добровільні кошти, зібрані під час різдвяних і великодних свят, весіль та забав, закуплено бібліотеку; передплачували газети і журнали. Вчителька Ганна Алиськевич проводила велику роботу в «Просвіті» серед жіноцтва. О. Гірка радив селянам здібних учнів віддавати до гімназії. Сам готовив найздібніших учнів до вступних екзаменів.

Урочисто пройшло в Добриводах святкування 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка. Цей день був вільним від навчання. У церкві відправлено панахиду, а увечері у читальні відбулися святкові сходи. Доловідь про Т. Шевченка зробив парох Алиськевич, хор «Просвіти» виконав пісні на слова Т. Шевченка. Під час співу «Заповіту» всі вставали. Старанням управи «Просвіти» відсвятковано 100-річчя від дня народження Маркіяна Шашкевича, 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка.

Перша світова війна перервала роботу читальні. Директор Гірка був мобілізований в ряди австрійської армії. Майно «Просвіти» було знищено. Відновила свою роботу «Просвіта» в 1924 р. Знову люди потягнулися до «Просвіти». Потім ще в 1930 р. пацифікація знищила доробок «Просвіти», але повернути людей до рабства новим окупантам не вдалося.

У 30-х роках збудовано в селі великий будинок культури — Народний дім, в якому була читальня «Просвіти», великий зал для зборів, крамниця кооперативи. І знову закипіла культурно-освітня робота Працював драматичний гурток, хор «Сільський господар», «Просвіта» очолила боротьбу за українську школу.

У 1939 р. після «визволення» «Просвіту» закрили, а майно розграбили.

У 1989 р. відкрито було осередок Товариства української мови, яке згодом було перейменовано в «Просвіту». Активними членами її стали Ст. Попович, М. Назар та інші.

У 1992 р. (грудень) у Доброводівській СШ відкрито «Молоду Просвіту» для унів. У селі відновлено козацьку могилу, пам'ятник Т. Шевченкові, будується нове приміщення Народного дому, в якому буде знаходитися читальня «Просвіти». На будинку пароха відкрито меморіальну дошку на честь академіка, дійсного члена НТШ з 1930 року — Осипа Роздольського (1872—1945).

ЗАЛУЖЖЯ.

Недалеко Збаража, в мальовничій гірській місцині розкинулося альпійське село Залужжя. Колись тут вирощували виноград, а тому частину села ще й досі називають Виногради.

Коли була заснована «Просвіта» — невідомо. Правдоподібно десь при кінці XIX ст. На початку читальня «Просвіта» містилася в хаті Антона Табаки, а потім в хаті Устима Загоруйка. Великий вплив на піднесення національної свідомості селян мав Іван Франко, який часто тут бував, і привозив заборонену літературу, вів щирі розмови з залужжанами. Активними членами «Просвіти» були А. Шмигельський, В. Гудима, Антін Табака, та інші. Серед молодих просвітян слід відзначити Федора Залуського, Петра Клевачука, Гриця Іваськова, Михайла і Дмитра Ващуків. Щорічно відбувалися Шевченківські академії: спочатку в школі, а потім в столоді Василя Гудими, яку так гарно прикрашала домотканими ряднами, килимами, вишитими рушниками сільська молодь. Далеко за межами славився хор «Просвіти», диригентом була Ганна Герасимович-Когутова. Два рази в рік на Святого Онуфрія і Спаса на Чернечій горі відбувалися фестини молоді. Із Збаража, Старого Збаража, Черниховець, Зарубинець та інших сіл Збаражчини приходили на свято хлопці й дівчата, щоб весело провести час. Усі захоплювались молодіжними дівочими вправами. При читальні «Просвіти» працювали курси грамоти. Лише в 1911 р. їх закінчило 32 особи. Щосереди і п'ятниці до чита-

льні «Просвіти» збиралися дівчата-вишивальниці, одні вишивали, інші вчилися цієї майстерності. Хлопці проходили військовий вишкіл під команду Якова Нечая. У 1929 р. залужани розпочали будівництво Народного дому, де потім містилася «Просвіта», крамниця, «Сільський господар».

Вересень 1939 р. перервав просвітницьку роботу села. Відновилася вона в 1989 р. Товариством української мови ім. Т. Шевченка.

ЗАРУБИНЦІ.

Село Зарубинці, недалеко якого тече Гніздечна, стало відомим, що тут народився вчений з світовим іменем, біохімік і епідеміолог, ректор Карлового університету і перший міністр здоров'я Австро-Угорщини академік Іван Горбачевський (1854—1942), який вперше розробив українську хімічну термінологію. З Зарубинців вийшов і о. Григорій Грушка (1860—1913) — поет, громадський діяч української еміграції в США, перший редактор газети «Свобода» у США, організатор Українського Народного Союзу.

При кінці XIX ст. в селі була «Громадська хата», в якій колись мешкав дяк. Тут була школа, т. зв. Дяківка. Коли ж школу перевели у новий будинок, у громадській хаті відкрито читальню «Просвіта» (1905). Дяк Гасай збирав молодь, господарів, і читальня стала відразу осередком національного відродження села. Приміщення відремонтували, закупили книжок, газет «Громадський голос» і «Діло». Люди читали тут, вели бесіди про прочитані книжки, особливо з історії України.

А ще при читальні існував хор, драматичний гурток, спортивна організація «Луг», в «Лузі» відбувалися цікаві вирави з пожежною помпою. Драматичний гурток ставив вистави не тільки в Зарубинцях, але й у сусідніх селах — Івашківцях, Оприлівцях. Зібрані гроші за квитки йшли в скарбницю «Просвіти».

Велику допомогу у просвітницькій роботі давали пан-отці Іван Пачовський та Євген Мацелюх. Допомагало і Товариство «Відродження», яке боролось з пияцтвом.

Дієвою в селі була радикальна партія, яку очолював Теодор Стахів, голова «Просвіти»!

ГОРИ СТРИЙОВЕЦЬКІ.

Село було бідне і дуже відстале. Молодь пропадала в корчмі, схильною була до бійки. Але під впливом молоді з Чагарів Збараських в неї почав пробуджуватися національний дух.

В 1925 р. брати Голоднюки. С. Крукта та М. Данилевич вирішили відкрити читальню «Просвіта». Запрацював драматичний гурток, проходило колективне читання газет, книжок. Просвітяни повели боротьбу проти неписьменності, п'янства, хуліганства.

«Просвіта» підготувала майбутніх воїнів УПА. У 1994 р. більшовики розстріляли 30 молодих хлопців, яких виховала «Просвіта».

ІВАНЧАНИ.

Село згадується в історичних документах під 1463 рік. Воно лежить при дорозі до Заложець, далеко від Збаража. Його населення було темне, забуте Богом і людьми. Навіть школи в селі не хотіли, вчителів не пускали до села.

Прошли роки важкої наполегливої праці, і село змінилося. Уже на початку ХХ ст. в Іванчанах відкрито чотирьохкласну школу з українською мовою навчання. При допомозі священнослужителів у селі відкрито читальню імені М. Качковського. Але не довго вона існувала, бо вже серед односельчан нуртували нові ідеї. В 1910 р. старанням таких селян, як С. Дідушок, А. Кубів, Т. Сагат, Т. Двораківський, брати Макогони і Будники, була закрита читальня ім. Качковського, а на її місце відкрита читальня «Просвіти». Її головою став Стах Дідушок — сильна, освічена й авторитетна в селі людина. Майже тридцять чоловік, молоді й старших, стали тоді членами «Просвіти». При Товаристві організовано було хор, яким диригував дяк Т. Двораківський.

У 1907 р. при «Просвіті» працювала крамниця, шпихлір, каса. Членів Товариства було 20 осіб, головою був Федір Сагат. Бібліотека осередку нараховувала 130 книг.

Просвітяни Іванчан відзначали культурні ювілеї та національні свята. В 1911 р. в день 50-тих роковин з дня смерті Т. Шевченка, у селі відбулася перша, справді народна академія. Гарно звучали пісні на слова Кобзаря. Очевидці згадують, що люди їх слухали з сльозами радості, що відчували себе, нарешті, людьми. Далі в Іванчанах відбулося свято 100-річчя від дня народження М. Шашкевича. На дискусійних зборах «Хто ми?» люди почали розуміти, що вони частинка українського народу. Росла національна свідомість селян.

Перша світова війна перервала культурно-освітню працю в селі, та не в силі була знищити животворчого духу народу. Скриваючи свою діяльність від властей, люди продовжували свою освітню справу. Так, в о. Перфецького під виглядом наймитів працювали його родичі, колишні січові стрільці, які прибули до села, скриваючись від російської влади, а тимчасом проводили в селі культурну роботу.

А після відходу царських військ в село ввірвалася етапна команда з маляр. Почалися репресії, у селян конфіскували збіжжя, худобу. Шукали ніби зброю, а забирали з хат, що їм подобалося. Першого листопада 1918 р. сотня озброєних чоловіків з Іванчан роззброїла етапну команду і прогнала її з села. Розпочалися нові часи — будівництво української держави. Колишні члени «Просвіти» стали вояками УГА.

Та не судилося Україні стати незалежною державою. Іванчани попали під польську окупацію. Але й під окупацією просвітяни не склали рук. Студенти, які навчалися в українських гімназіях та вищих навчальних закладах, вели активну культурно-освітню роботу в селі. «Просвіта» працювала. Хором і драматичним гуртком при «Просвіті» керував А. Двораківський. При читальні відкрито і працювали товариства «Рідна школа» та «Луг». Було створено і футбольну команду під керівництвом А. Двораківського. Сільські футболісти успішно виступали на змаганнях у Малій Березовиці, Дітківцях і навіть у Збаражжі.

Польська окупаційна влада не давала змоги повністю розгорнутися роботі українським організаціям, але це не зупинило культурно-освітньої роботи. Тільки після горезвісного «визволення» Іванчан у 1939 р. більшовицька влада

остаточно ліквідувала «Просвіту», її майно розграбувала, знищила бібліотеку. А свідомих членів «Просвіти» арештувала. Багато просвітян було закатовано або вивезено з сім'ями до Сибіру разом з парохом О. М. Іванчуком.

КАПУСТИНЦІ.

Капустинці славилися тим, що тут жив активний громадський діяч, член радикальної партії, посол до австрійського парламенту Яцько Остапчук.

Читальня «Просвіти» була заснована в селі ще до першої світової війни. Засновником її був щирий патріот Григорій Пастушенко. Драматичним гуртком керував Баляс. Активними членами «Просвіти» були Павло і Захар Хмелевські, П. Левицький, А. Бобесюк, Г. Рутецький та ін.

Під час пацифікації поляки побили Гарматюків, С. Телев'яка участь в УГА і не всі повернулися додому.

Відновив діяльність «Просвіти» в рідному селі Г. Пастушенко (1923 р.), який відкрив читальню в хаті Ф. Гарматюка. До «Просвіти» тоді вступили П. Голяс, П. Левицький, а також з Капустинського Лісу О. Телев'як, Ф. Телев'як, К. Гонта. У різний період очолювали «Просвіту» в Капустинцях Ф. Гарматюк, І. Семчук, Ю. Коржан та М. Телев'як.

Під час пацифікації поляки побили Гарматюків, С. Телев'яка, М. Голубовича, знищили майно читальні. В 1934 р. вони засудили на два тижні в'язниці голову читальні тільки за те, що членами «Просвіти» ставали неповнолітні. В 1938 р. голову Ю. Коржана і бібліотекаря П. Телев'яка знову посадили до в'язниці на два тижні, бо знайшли в читальні сконфіскованого календаря «Просвіта». Такі дії властей обурили селян і в знак протесту молодь масово поповнила ряди членів Товариства.

Не краще господарили в селі інші окупанти — німці і мадяри, які катували голову читальні М. Телев'яка. А масовий погром довершать більшовики, спровокувавши повстання на св. Миколая.

У Капустинському Лісі окрема читальня «Просвіти» була відкрита в 1929 р. Членів «Просвіти» було 65 осіб. Головою Товариства був Йосип Телев'як, його заступником

Я. Серединський, секретарем І. Серединський, а бібліотекарем С. Кульпа. Бібліотека в Капустинецькому Лісі нараховувала 360 книжок. Діяльно працював і драматичний гурток, який успішно поставив виставу «Пан майстер Коцитко» у stodолі С. Телев'яка. У 1937 р. з добровільних внесків діаспори куплено будинок С. Телев'яка для читальні «Просвіти».

КИДАНЦІ.

Одно з найстаріших сіл з багатою топонімікою: під Монастирем, Царева Долина, Пішаки, під могилою, Нагаєва Могила, Татарський шлях, Марківщина, Руський Бік. Вона вказує на давність проживання тут людей, хоча за переказами село засноване в 1648—1649 рр. Осіли тут ніби козаки Кривоносого війська, яких Хмельницький кинув тут, ідучи на Зборів, звідсіля і назва Киданці.

Читальня в селі існує з 1902 р., її бібліотека нараховувала 128 книг. В селі існував драматичний гурток, який ставив вистави в stodолі М. Беднарчука. Ставились п'єси головню комічного змісту, як «Пошились в дурні».

Щоб провадити повнокровне культурно-освітнє життя у селі, Ганна Дацківська в 1928 р. дала площу під Народний Дім, який з допомогою української еміграції було добудовано в 1934 р. Тут був театральний зал, читальня, кооперація, склади.

При «Просвіті» працювало товариство «Рідна школа», молодіжний гурток «Каменярі», хор, драматичний гурток, жіноча секція, з якої потім утворився «Союз українок».

У Киданцях діяли дві політичні партії — Радикальна партія і демократична УНДО. Між ними проходила боротьба за оволодіння «Просвітою». У 1930 р. головню роль перебрала в «Просвіті» молодь. Драматичний гурток тепер ставив патріотичні вистави: «Катерина», «Діти нужди», «До ясних тихих зір», «Шум і Маріца». Режисерами і головними артистами були Михайло Гурик, Михайло Дрижак і Богдан Дацківський.

На загальноповітовому конкурсі в 1941 р. Киданці здобули перше місце. Систематично в читальні відбувалися

дискусії на політичні теми між радикалами і націонал-демократами. Урочисто проходили Шевченківські і Франківські академії (святкування). Багато киданецьких дітей навчалося в українських гімназіях Збаража і Тернополя. Під час визвольних змагань колишні просвітяни ставали бійцями 19 Бригади УГА.

Події другої світової війни тяжко відбивалися на житті селян Киданець. Вони терпіли і від німців, а ще більше від більшовиків. Сильне було тут націоналістичне підпілля, яке тривало аж до 1949 р. Багато киданчан опинилися на Сибірі, у Воркуті, але й багато емігрувало до США, Австралії, Канади, Франції.

Відродження розпочалось у 1989 році, коли молодь і старші з Киданець знову стали борцями за незалежну Україну.

КУРНИКИ.

Товариство «Просвіта» засновано тут ще до першої світової війни. Читальня не мала власної домівки, а тому переходила від одного господаря до іншого. У 1911 р. під час пожежі село згоріло. Читальня відновила свою роботу щойно в 1926 р. Головою «Просвіти» був Петро Миколаїв. Він зумів всупереч переслідуванням і заборонам з боку польського уряду та «стшельцув» широко розгорнути просвітницьку роботу. Але в 1939 р. припинено роботу «Просвіти», а свідомі українці які не зуміли втекти, змушені були ділити тяжку долю у далекому й холодному Сибірі.

КОБИЛЛЯ.

Одним з найдальших від райцентру сіл було Кобилля. Воно було одним з найстаріших. Правда, у селі побутує ще й досі переказ, що село Кобилля виросло з давнього села Мшана, яке татари зруйнували. Нове село люди побудували на новому місці. Археологічні розкопки, проведені працівниками Тернопільського музею літом 1992 р. не тільки підтвердили цей переказ, але й доказали, що тут ще у IV ст. було велике місто, з розвиненою промисловістю. Вчені викопали давню піч з керамічними виробами з глини.

Всього довелося пережити мешканцям Кобиллі. Вікамі в центрі села стояла давня святиня й пам'ятка — дерев'яна церква, збудована без жодного залізного цвяха, побудована народними умільцями. У церкві давні-прадавні ікони, мешканці Кобиллі твердять, що в ній Богдан Хмельницький, ідучи на Берестечко, молився, а інші ще додають, що був тут і король Данило, але атеїсти ХХ ст. зруйнували церкву.

Важливим осередком культурно-освітнього життя села стала «Просвіта», заснована в 1880 р., яка розбудила народ від довгого сну. Засновником її був вїйт села Микола Грещук. Він мешкав в присілку Заграївка. Грещук був щирим патріотом і господарем. Добре володів німецькою, польською і українською мовами. За його старанням селяни навчилися читати українською і церковно-слов'янською мовами, він розвинув у своїх земляків потяг до книжки, до часопису. Власної домівки читальня не мала, а містилася у приватних будинках. В 1907 р. «Просвіта» нараховувала 20 осіб, в читальні було 130 книг.

Активними членами товариства, його міцним ядром були Г. Іваницький, П. Коваль, Семен і Андрій Грещуки, С. Кусий, Т. Дундер, Л. Котик, О. Ясиновський, М. Білецький та інші.

Перед першою світовою війною «Просвіта» провела у селі велику роботу. Читальня мала гарну бібліотеку, виписувала українські журнали і часописи. Восени і взимку довгими вечорами завжди було людно в читальні. Тут відбувалися і сходи, і дискусії, наради, репетиції. Характерно, що у Кобиллі не було інтелігенції, у школі працювали поляки, і пароха не було, а якщо і був, то не цікавився громадською роботою.

«Просвіта» повела боротьбу з п'янством, неписьменністю. Систематично запрошували когось із Збаража чи Тернополя виступити перед населенням з доповідями на політичні чи літературні, а то й на господарські теми. Урочисто святкували в травні день «знесення» панщини. Біля фігури відбувалися молебни з проповідями.

Мирну працю народу перервала перша світова війна. Уже в листопаді 1914 р. в село прибув російський «пограничник»

і наказав в своїй присутності спалити усю бібліотеку. В «Просвіті» не дозволено було читати українські книжки. Селяни десь переховували книжки, ними обмінювались.

Восени 1918 р. 120 молодих членів «Просвіти» взяли зброю і пішли допомагати будувати українську державу. Всього 150 мешканців села, вихованців «Просвіти», були воїнами (УГА), з них 18 не повернулося додому.

У 1926 р. в село прибув молодий дяк Петро Дякун, жартівливий, товариський. Він швидко знайшов зв'язок з молоддю, організував хор при «Просвіті», який складався з 40 хористів. Хор співав і в церкві, і в «Просвіті». При читальні був організований драматичний гурток, підбирали п'єси патріотичного звучання. Відбувались товариські змагання, конкурси, влаштовувалися вечори Меланки, Святого Миколая, вечір напередодні Андрія. У місяці березні відбувався великий святковий шевченківський вечір.

У 1937 р. селяни Кобилля власними силами побудували прекрасний Народний дім, в якому була і крамниця, і великий театральний зал, і читальня «Просвіти». Будовою керував Петро Огородник.

В 1990 р. в селі створено Товариство української мови ім. Т. Шевченка, яке згодом переіменовано в Товариство «Просвіта». Воно об'єднало клуб, бібліотеку, школу і церкву. Головою було обрано завідувача сільської бібліотеки Б. Вовчука, який згадує: «Спочатку Товариство нараховувало до 30 членів, але мали симпатиків, які допомагали нам працювати над відродженням національної свідомості селян, проводили народні віча, свята ЗУНР, злуки, незалежності, ювілеїв письменників, свято Святого Миколая, День матері. Впорядковували також могили воїнів УПА, відновили пам'ятник Іванові Хрестителю, пам'ятник на честь скасування панщини. У 1992 р. при школі запрацювала «Молода «Просвіта». Гарно пройшло свято Андрія, яке згуртувало молодь. Хлопці й дівчата просили прийняти їх в члени «Просвіти». Дуже урочисто відсвяткували 125-річчя «Просвіти». Тоді виникла думка: «Всім селом в Просвіту». Ми

звернулися по радіомовленню до всіх односельчан. Уже в неділю ряди просвітян поповнились 220 новими членами. Старші просили поновити їх членство в «Просвіті». Правда, не всіх відразу прийнято — п'яниць, хуліганів, злодіїв не приймали, давали їм термін виправлення. Заклик «Всім селом — в «Просвіту» підтримали й інші села Тернопільщини».

КРИТІВЦІ, ГРИЦІВЦІ, ВАЛАХІВКА були заселені поляками. Це були колонії мазурів. Там зародилося Товариство «Просвіта» лише в 1990 р.

КРАСНОСІЛЬЦІ.

Село Красносільці походить від слова «Красне село», себто гарне село. Розташоване на горбочку по одну сторону залізниці Тернопіль—Ланівці. Здавна тут жили українці — предковічні хлібороби.

Найбільше для культурного, освітнього, громадського і релігійного розвитку села зробив Іван Бохенський, який працював парохом 50 літ, а прожив на світі 90 років. Людина добра, працююча, свідомий українець, вірний пастир своїх парафіян, проповідник і господар. У кожній ділянці життя він залишив після себе слід.

З ініціативи о. І. Бохенського в 1920 р. в Красносільцях засновано читальню «Просвіти». Її першим головою був здібний організатор і активіст громадської роботи, кандидат на посла до Варшавського сейму від партії УНДО Іван Ткачук (1928 р.). Крім нього головами «Просвіти» працювали о. Сенківський, С. Агрес, С. Сирота, М. Цебринський. При «Просвіті» працював хор, яким керував Созон Триюда, Петро Агрес. Просвітяни урочисто святкували Шевченка. Велика академія відбулася в селі на честь 100-річчя з дня народження Маркіяна Шашкевича.

У Красносільцях жив великий фундатор, меценат і приятель молоді Іван Телев'як. Разом з своєю дружиною Варварою пожертвували на українські школи в Збаражі і Рагагині 52 тисячі крон. Любив він приходити до «Просвіти» і в Красносільцях, і в Збаражі.

МАЛА БЕРЕЗОВИЦЯ.

Натхненником культурно-освітнього піднесення села був Трохим Побігушко. Закінчивши дяківську школу в Станіславові, повернувся у рідне село, організував прекрасний хор при «Просвіті», а його брат Филимон, будучи учнем Тернопільської української гімназії, на канікулах читав у «Просвіті» газети, вів курси по вивченню історії України, організував молодіжний гурток при читальні.

Але перша світова війна перервала роботу «Просвіти», село було евакуйовано, майно товариства розграблено. Як згадує старий член «Просвіти» з 1934 року Б. Левків: «З усіх громадських організацій «Просвіта» перша приступила до роботи в нашому селі. Вже в 1924 р. читальня працювала, як кажуть, на повний хід. Я ще хлопчиком бігав до читальні, щоб позичити книжку. Любили читати «За сестрою», «На уходах», та інші. Навіть пасли худобу, то читали, або бавились в татар, козаків». І далі: «Цілу Пилипівку готувалися до Різдвяних свят, готували Вертеп, звізду, співали щедрівки, колядки, віншування. Керівником був у нас учень Тернопільської гімназії Цвях Микола. Зібрані гроші ми всеціло віддавали на поповнення бібліотеки в читальні «Просвіти». У нашому селі «Просвіта» не мала своєї домівки. Біля церкви стояв старий будинок-дяківка. Колись тут була школа, а коли побудували нову школу, будинок стояв порожній, занедбаний. Просвітяни вирішили його відбудувати і сюди перевести читальню. З кожної української родини пожертували гроші, на які закупили матеріали. Майже цілу весну працювали, поставили новий дах, поробили двері, вікна, поправили стіни. Уже було усе готове, в неділю мало бути посвячення. А вночі «стшельці» на чолі з своїм комендантом Козібродою розібрали дах, вивалили стіни, забрали вікна, двері. У неділю ще й насміхалися: «І бурі не було, а дяківку зруйновано»...

Великої шкоди принесла українцям «пацифікація» в 1930 р. Населення зібрало гроші на будівництво Народного Дому, але влада не дала дозволу. В 1936 р. члени читальні обрали нове правління. Головою «Просвіти» обраномоло-

дого активіста Василя Олійовського, секретарем Степана Агреса, головою ревізійної комісії Войцехівського, членами Левкова Богдана, Цвяха Степана, Фаринюка, Барткова. І робота закипіла. Така робота тривала до 1939 р. А потім війна, окупація, знищення всього. Відновлено осередок «Просвіти» у 1989 р.

НОВИКИ.

Усього за 6 км від Збаража по обох сторонах асфальтівки, що прямує від Збаража до Добривід розкинулося невелике, колись прикордонне, село — Новики. Сама назва говорить про те, що воно не належить до старовинних сіл. Люди тут чесні, працьовиті й свідомі. Читальня «Просвіти» була організована ще перед першою світовою війною. У село прибув молодий весельчак і жартівник дяк Петро Дякун. Він був хорошим організатором і диригентом хору. Молодь пішла за ним. За зароблені під час свят Різдва Христового й Водохреща гроші закуплено бібліотеку і відкрито читальню. Перша світова війна перервала просвітницьку роботу. У перші дні війни царські війська, ввірвавшись в село, спалили бібліотеку. Відродилась вона у 1918 р., але ненадовго, бо польсько-українська війна перервала знову роботу.

На повну силу запрацювала читальня з 1925 р. Просвітяни мали свій самоосвітній гурток, хор, драматичний гурток. 80% населення Новик були членами «Просвіти». Друга світова війна, німецька окупація і фронтові події відбилися на роботі «Просвіти».

Відновило свою роботу Товариство у 1990 р. Знову цілим селом рушили мешканці Новик до «Просвіти». Урочисто проходять тут свята: День незалежності України, Шевченківські дні тощо.

НИЖЧІ ЛУБ'ЯНКИ.

Немає на Збаражчині кращого села як Луб'янки Нижчі. Асфальтівка перетинає його околиці і простує до Нового Села, Лановець, Підволочиськ. Красується величавий Будинок культури, будинок середньої школи, адміністративний,

а ліворуч один з кращих в районі пам'ятник односельчанам. Могутья постать воїна, простягнувши руку вперед, ніби говорять: «Нехай на цьому закінчується. Хай буде мир». По обох боках дороги виструнчилися ніби великодні писанки, чепурні сільські будинки, один гарніший другого.

Але Луб'янки не тільки гарні будинками, природою, вони мають славне героїчне минуле. Тут, на Кривавому Полюці, відбулася одна з великих битв під час Визвольної війни 1648—1657 років. Свято оберігають Луб'янці місце, звідки керував Богдан Хмельницький облогою Збаража в 1649 р. На ньому здається віддавна, росте липа Богдана Хмельницького. Одна гине, а з коріння народжується друга. Місце обгороджене, видніє напис «Липа Богдана Хмельницького». А за пару десятків метрів, серед крилатих ясенів і в калині фігура-пам'ятник св. Миколая. Старожили переконують кожного, що тут поховано Морозенка, а біля нього дарована гетьманом, полковнича шабля з позолоченою рукою. Він встане з могили і покличе до бою, якщо ворог нападе на Україну. Славні тут і люди, гарячі патріоти.

Міцні культурні зв'язки тягнуться від покоління до покоління. Читальня «Просвіти» заснована в селі ще в 1904 р. свідомими селянами О. Бачинським, І. Цобринським, Д. Атаманцем при допомозі студентів Г. Славути і А. Гаврилюка. Вона була однією з найактивніших в повіті. Це була дійсно школа ідейного загартування. В її рядах виріс славний сотник УСС. Р. Дудинський. Тут, у читальні «Просвіта», гартував своє перо забутий поет Лука Галещук, автор полум'яних революційних віршів та багатої зворушливої інтимно-природничої лірики, поеми «Морозенко». У читальні «Просвіта» зростає голова селянської спілки, справжній господар села Гевко Тимофій. Хоч і мав уже звання Героя Соціалістичної Праці, але він був і залишився в серцях своїх односельчан патріотом, скромною, простою Людиною, що вболівала за народ. Це при ньому побудовано нове приміщення середньої школи, пам'ятник воїнам-односельчанам — найкращий в районі. Тут народився й академік Б. Гевко.

Луб'янецька «Просвіта» славилася своїм духовим оркестром під керівництвом Старицького в складі 32 осіб. Усі найбільші святкування в повіті і районі відкривав духовий ор-

кестр. Активно працював просвітницький драматичний гурток, під керівництвом талановитого сільського режисера і артиста Д. Атаманця. Поставлено вперше в повіті «Ой не ходи Грицю», «Кара совісті», «Базталанна». А хто не захоплювався грою луб'янецьких троїстих музик в складі Семчука (поета і самодіяльного композитора), Павлюка та ін.

Просвітяни Нижчих Луб'янок ще до першої світової війни побудували на той час прекрасний Народний Дім, освятили його і присвоїли йому ім'я М. Шашкевича. Під егідою «Просвіти» створювались і здобували собі славу товариства «Сокіл», «Луг», «Союз українок». А пожежне товариство «Луг» не раз захищало і своє село й сусідні від вогню. У школі ідейного гарту формували свою національну свідомість і хористи «Просвіта», що завжди виступав і в своєму селі, і в місті. Через «Просвіту» пройшли свій гарт і майбутні воїни УПА, а було їх майже півтора десятка. Любили, шанували і горнулися до своєї церкви Святої Покрови, жертовно давали їй офіри, а настоятель церкви був перший просвітній діяч.

Шкода, що після відродження читальні «Просвіта» в 1989 р. луб'янківці не так сміливо підносять свій стяг «Просвіти» і не пішли ще й досі «Всім селом — у «Просвіту».

РОЗНОШИНЦІ.

Невелике село Розношинці, розкидане на чотирьох горбах, має багату й славу історію. топоніміку.

Читальня «ПРОСВІТА» була заснована в кінці XIX ст. Засновниками її були Онуфрій Геляс, Іван Тарашук, Микола Бригідер, Нестор Панасюк.

У 1907 р. читальня мала вже 50 членів. За нею числився шпихлір, молочарня, своя крамниця. При читальні працював драматичний гурток, хор, яким у різний час керували Д. Савчук, Созан Триюда. Щорічно тут проводились Шевченківські дні.

На пробудження національної свідомості селян мали вплив приїзди в село Василя Стефаника до свого друга Й. Шмігера. У Розношенцях письменник написав новелу «Побожна» і читав її селянам. Бував тут і Іван Франко. Під час їх перебування в селі зал читальні переповнювався людьми. У се-

лі було міцне ядро радикальної партії. Активним членом «Просвіти», ініціатором усіх корисних справ був однокурсник В. Стефаніка Й. Шмігер.

ОХРИМІВЦІ.

Читальня «Просвіти» в Охримівцях була відкрита ще до першої світової війни. Її засновники: Микола, Іван, Андрій Дудаки, Максим Дармограй, Михайло Шуст, Данило Цебринський, Касіян Лотоцький, Демко Гупало.

«Просвіта» вела культурно-освітню роботу в селі. При ній працював самодіяльний гурток, яким керував Микола Дудак.

Перша світова війна перервала роботу «Просвіти». Частину села було спалено. У 1918 р. багато молоді, що виховувалась у «Просвіті», пішло в ряди гайдамацького полку.

Але після занепаду ЗУНР село попало під владу поляків, які знущалися з українців.

СТАРИЙ ЗБАРАЖ.

Село знаходиться у мальовничій долині над річкою Гнізною, в оточенні гір Княжої, Бабиної, Веселої, Чернечої, недалеко від Збаража. Був це колишній центр Збараського князівства. Здавна тут жили русини-українці. Але під дією польської адміністрації та монастиря о.о. Бернардинів частина русинів ополячилась. Крім того, з Польщі сюди приїхали поляки-переселенці. Але з приходом на старозбараську парафію священника о. Наконечного, свідомого українця, виховна робота направилася.

В 90-ті роки XIX ст. у Старому Збаражі відкрито читальню «Просвіти». Першим її головою став о. Наконечний, який сприяв розростанню бібліотеки, поповненню її новими книгами. Сам пан-отець виступав у «Просвіті» з цікавими доповідями, історичного і релігійного змісту. Розповідав цікаві сторінки з прочитаних книжок і рекомендував присутнім прочитати їх. Люди горнулися до церкви і «Просвіти», спішили до читальні на цікаві дискусії.

Приклад о. Наконечного наслідував і дяк Луб'янецький. Він організував просвітянський хор, який став гордістю Ста-

рого Збаража і Залужжя. Спільно відзначали в селі щорічно Шевченківські свята, на які приходили люди з Верняк, Залужжя, Черниховець, а навіть зі Збаража. Приходили і на відпусту на св. Онуфрія на Монастирок, де після Богослужіння відбувалися фестини.

По від'їзді з села о. Наконечного головою читальні став Тит Редьчук, який прийшов з Черниховець і, одружившись тут, став активним працівником і пропагандистом просвітянського руху. Редьчук спричинився до піднесення й покращення сільського господарства. Він перший викинув рало, а перейшов на плуг, придбав січкарню, ручну молотарку. Сам закінчив чотиримісячні курси ветеринарії, а потім при «Просвіті» організував курси для селян. Під час першої світової війни Редьчук був заарештований царською адміністрацією, і звільнила його революція 1917 р. Його сини брали участь у визвольних змаганнях за українську державність.

Старий Збараж, хоч і невелике село, але дало Україні 14 воїнів УПА.

СТРИЇВКА.

Читальню «Просвіти» у Стриївці відкрито в кінці XIX ст., деє коло 1887 р. Вона містилася, як і скрізь по селах, в селянській хаті.

Особливо пожвавила свою роботу «Просвіта» після прибуття до Стриївки священника о. Заячківського. Пан-отець навчав людей української мови, читав книжки, розповідав про окремі події з історії України, заохочував людей до читання книг.

При «Просвіті» організувався хор. Диригентами його були Г. Янчак, Г. Дикий.

Багато стрийвчан були польського походження, а ще римо-католицьке духовенство ополячувало українців. Проти такої політики виступили просвітяни.

Стрийвчани побудували біля церкви гарний будинок, у якому крім читальні, працювали товариства «Січ», «Сільський господар», «Рідна школа», «Союз Українок», а також спортивне товариство «Каменярі».

Першим кошовим «Січі» був Захарій Гудима, а його заступниками Й. Нагай та В. Яремчук.

При «Просвіті» добре працював під керівництвом Д. Тимчука аматорський гурток, який в рік давав 2—4 вистави. Стріївчани любили вистави історичного змісту.

В 1912 р. «Просвіта» придбала інструменти духового оркестру. Стрівецький оркестр став дуже популярним серед населення. Він часто виступав у Збаражі та навколишніх селах. Піднявся культурний рівень села, настало справжнє національне відродження.

Війна перервала роботу «Просвіти». Багато молодих людей під час визвольних змагань пішли добровольцями у Січові Стрільці, а потім в УГА. Вславився старшина Андрій Бучак, який зголосився до війська з своєю артилерією, що брала участь у бою за звільнення Києва.

Окупаційна польська влада переслідувала воїнів УСС та УГА, а ще гірших переслідувань вони зазнали після вересня 1939 р. Після розгрому «Просвіти» впав і національний рівень села. Багато стріївчан загинуло у УПА, та на далеких Сибірах.

Відновлено роботу «Просвіти» в 1992 р. Завдяки своєму односельцю, голові місцевого колгоспу М. Багношу село розбудувалося: новий будинок культури, середня школа, адміністративний і торговельний центри.

ТАРАСІВКА.

У Тарасівці існувало дві політичні партії: радикальна і соціал-демократична. Головою радикалів був Дмитро Остапчук, посол до крайового сейму у Львові, головою соціал-демократів був Яцько Остапчук — його син, посол до австрійського парламенту.

У 1896 р. з ініціативи групи свідомих селян на чолі з Яцьком Остапчуком відкрито в Тарасівці читальню «Просвіта», яка стала осередком всього культурного, громадського і політичного життя села. По неділях і святах в читальні збиралися обидві партії для вирішення основних питань господарського і політичного життя села. Тут складали і викону-

вали план підготовки і проведення страйку. Селяни вимагали від пана жати не за дванадцятий, а за дев'ятий сніп. Тарасівці страйк виграли.

Часто бував у селі Іван Франко. Він завжди давав поради, виступав перед селянами в читальні, навіть склав вірш-пісню Тарасівським страйкарям.

У 1924 р. тарасівці розпочали будівництво Народного Дому, в якому знайшлося місце і для читальні «Просвіта».

СИНЯВА, СИНЯГІВКА

Ці села були крайніми селами Галичини, бо недалеко від них проходив російсько-австрійський кордон і починалася Волинь. Читальня «Просвіта» заснована в них ще перед першою світовою війною, але окупація Галичини царськими військами в 1914 р. перервала роботу «Просвіти». Тим більше, що в обох селах не було власного будинку для роботи осередку. У Сиягівці в 1928 р. почато будову читальні. В Сияві читальня розмішувалася в приватних хатах, найчастіше в хаті Войтка Герасимчука, який за свою відданість українській справі багато перетерпів від польських окупантів. Анктивістами товариства «Просвіта» в Сияві були Василь Ковтанюк, Іван Гаврилюк, Степан Олексюк, а в Сиягівці — Йосиф Драган, Трач і Триюда. У 1907 р. у Сиягівці «Просвіта» мала 28 членів, головою її був Степан Драган. Велику просвітницьку роботу проводив священник о. Михайло Струмінський, полум'яний патріот української незалежності та добрий провідник. Усі його проповіді перепліталися фактами з історії України. Він був постійним учасником усіх заходів в «Просвіті» і бажаним гостем. У читальні не раз він виступав з доповідями на історичні теми.

ЧАГАРІ ЗБАРАЗЬКІ.

У 1906 р. зусиллями Данила Сивою, Івана Нечая і Данила Ванкевича засновано в селі читальню. Працював в «Просвіті» священник. Праця проходила успішно, було організовано аматорський гурток, а в 1908 р. в stodолі Якова Ванкевича поставили першу комедію «Знімчений Юрко» під керівництвом Олексія Нечая. Перша вистава зробила

Велике враження на молодь, і багато молодих хлопців та дівчат записалися у члени «Просвіти» і в драматичний гурток. Потім поставлено вистави «За сиротою — Бог з калитою», «Бозталанна». Кожна вистава підносила національний дух народу. Щонеділі у читальні відбувалися сходи, читки газет, короткі доповіді. Тут відбувалися організаційні збори товариства «Січ». Перша світова війна перервала творчу роботу «Просвіти». Лише в 1917 р. знов оживилася її робота. Відновив свою роботу й драматичний гурток. Поставлено «Назара Стодолю», «Сватання на Гончарівці», «Ой не ходи, Грицю». Просвітянський драматичний гурток давав свої вистави і в навколишніх селах. У селі значно піднявся національний рівень культури. А тому вже в 1918 р. 23 юнаки стали добровольцями Української армії, серед них Микита Данилевич, Теодор Адамович, Теодор Бучек, Іван Мороз, О. Флейтута, Павло Нечай, Микита Ванкевич, М. Литвинчук. В 1924 р. відновлено в селі читальню «Просвіти», організовано самоосвітній гурток, хор, який в повітових оглядах здобував призові місця. У 1932 р. Михайло Данилевич купив площу 3/4 морга і подарував під будинок Народного Дому. За два роки збудовано Народний Дім, в якому помістилася читальня та зал для вистав.

ЧЕРНИХІВЦІ.

В 1848 р. у Чернихівцях була лише одна людина з селян, яка вміла читати і писати. Був це війт Данило Керничний.

В 1884 р. у селі створено Товариство «Просвіта», яке мобілізувало серед селян культурно-просвітницьку роботу. При читальні існував театральний гурток і хор.

Спочатку вистави і концерти відбувалися в приватних стодолах. З побудовою Народного Дому гуртки самодіяльності розгорнули широку діяльність. На Різдво і Великдень відбувалися концерти, восени свято «Просвіти», на весні Шевченківські свята, а ще Маланчин вечір, храмовий празник, обжинки. Звичайно, вистав було більше, бо чернихівчани обмінювалися виставами з іншими селами.

Диригентами просвітянських хорів були дяк Гірка, І. Бутрин, О. Гірка, І. Рудий, М. Мушкевич, І. Ющишин, В. Бойко. Добре працював і драматичний гурток, яким керувала

п. Стаднікова, П. Тарашук, Д. Мазурок, М. Фірман, М. Топорович, Ольга Тесля.

Дуже урочисто святкували в селі свято незалежності. У церкві влаштували символічну могилу, прибрану численними вінками та відправляли панахиду по тих, хто загинув за Україну.

В селі існувало три партії. Найбільш чисельною була партія народовців. Радикальну партію започаткував Антін Грицуняк, з яким добре знайомий був Іван Франко. Московфільську партію очолював священник о. В. Курдидик. Іншою відомою людиною в селі був власник маєтку меценат і голова «Просвіти» Владислав Федорович.

Під час окупації Галичини царськими військами / в 1914 р. діяльність читальні «Просвіти» була заборонена. Вона відновила свою роботу тільки в 1922 р.

Черниховецька «Просвіта» була в Збаразькому повіті однією з найбільших. Цікаво, що майже щонеділі після обіду в читальню приходили і радикали, і народовці. Точилися щирі політичні диспути, але перед небезпекою вони об'єднувалися. Тільки москофіли збиралися окремо на приході у священника.

Перед другою світовою війною в Чернихівцях побудовано великий Народний Дім. При читальні діяла молодіжна секція, працював «Луг», «Сокіл».

Багато просвітян Черниховець поповнили ряди УПА. Осередок «Просвіти» відновився в селі в 1990 р.

РОМАНОВЕ СЕЛО.

Цікава історія виникнення товариства «Просвіта» в Романовому Селі. За спогадами односельчанина Петра Лучки, який написав історію «Просвіти» в Романовому Селі, в його руках був лист-дозвід від ц. к. Намісництва в Львові. датований 1898 роком на заснування читальні «Просвіта» в Романовому Селі. У його архіві зберігалися всі звіти праці та зборів читальні після упадку молодого української держави та окупації Галичини поляками. Але все це пропало. Першим, хто оживив діяльність читальні, був бандурист-емігрант з Великої України п. Місевич. Народного Дому в селі не було,

читальня містилася в найманій хаті. Праця була різноманітна і велася діяльно. Добродій Місевич поставив у селі багато вистав. Хором керував інж. Т. Качалуба, пізніше Микола Бучинський, який був родом із Збаража, і вчив молодь співу. У 1993 р. перервала свою роботу читальня «Просвіти». Відновила свою діяльність лише в 1990 р.

ЧОРНИЙ ЛІС.

Село Чорний Ліс — одне з наймолодших сіл Збаражчини. Перший постійний мешакнець Волощук поселився тут десь перед 1900 роком. У 40-х роках в селі вже нараховувалось близько 60 родин. Це мешканці, що переселилися зі Старого Збаража, Базаринець, Красносілець. У 1934 р. було побудовано муровану церкву Христового Серця при великій активності Кошика та Гудими.

У 1928 р. в селі відкрито читальню «Просвіти», яка дуже багато зробила для піднесення національної свідомості селян. У 30-х роках при читальні засновано аматорський гурток. Великими успіхами користувалися драмгуртківці. У селі відбувалися вистави «Назар Стодоля», «Сватання на Гончарівці». Відбувалися вечори, присвячені Шевченкові, Лесі Українці. Особливо цікавими були «фестини» з іграми, музиками, забавами під відкритим небом в господарстві Гудими.

У Чорний Ліс на «фестини» тягнулася молодь з навколишніх сіл району. При читальні діяли курси крою та шиття. На курси приходили дівчата і молодіці, бо кожній господині треба було щось пошити для себе і членів сім'ї. Діяльними членами «Просвіти» були Ковальчук, Комендант, Гудима, Оля і Соня Ванькевичі.

ШИЛИ.

Село Шили було прикордонним селом, бо тут за селом проходив кордон між Австрією і Росією, а колись через село проходили Татарський і Козацький шляхи. Читальня «Просвіти» була відкрита в Шилах ще до першої світової війни. Вона розміщувалась «На горбі», а після побудови Народного Дому читальню перенесено в його приміщення. Народний Дім побудовано в 1927—1928 роках.

В 1914 р. у Шилах відкрито пам'ятник Т. Г. Шевченку, Пам'ятник був знищений царськими військами під час окупації Галичини. Відбудували його в 1920 р., потім був він знову зруйнований польськими уланами. В 1926 р. пам'ятник був відбудований і посвячений, а в 1930 р. знову зруйнований. Остаточо відбудований пам'ятник в 1958 р.

У селі було багато молоді, що вчилася в гімназіях та навіть у вищих навчальних закладах. Ось ці студенти під час канікул вели велику культурно-освітню роботу. При читальні «Просвіти» працював хор під керівництвом Євгена Борака, а після його смерті — Миколи Серимулі. Шилівський драматичний гурток був дуже діяльний. У селі було багато талановитої молоді, артистів-аматорів: Теодор Буяк. Дмитро Гарматюк, комедіант Дмитро Порохняк. Надовго збереглися в пам'яті селян — «Невільник», «Запорожець за Дунаєм», «Наймичка» та інші п'єси. Хоч як переслідувала влада свідомих селян, але не могла збити прагнення їх до волі. Далеко за межами села організувалися «фестини», молодіжні забави, концерти на честь Т. Г. Шевченка та Лесі Українки. Активними активістами села, що залишили по собі слід, були Пелагея Трач, Євген Борак, Євген Сенишин. При «Просвіті» працювали гуртки, читалися доповіді, для покращення сільського господарства проводилися секції: садівнича, пасічників, городницька.

З села вийшло багато вчителів, музик, артистів, серед них дочка Павла Слоти — заслужена артистка УРСР Володимира Чайка (дівооче прізвище Слота), музиканти Микола Серемуля та інші. Шили були і залишилися національно-свідомим селом.

Взагалі, слід сказати, немалий вплив зробив на збаразькі села Іван Франко, який під час баденівських виборів потрає сумління багатьох збаражан. Активними діячами, пропагандистами просвітянського руху, сівачами національного відродження, засновниками читалень «Просвіти» по селах району були Яцько Остапчук, Андрій Шмигельський, Сафат Шмігер, Микита Гевко, Антон Грицуляк, Андрій Марценюк з Добромірки та інші. Просвітяни щоденно працювали над собою. Вони купували книжки, співачки, передплачували газети, мали гарні бібліотеки.

Підсумовуючи цей розділ про громадську працю наших просвітян, слід сказати, що багато праці над розвитком просвітянського руху, особливо в галузі співу і музики, при влаштуванні концертів випало дочці о. Заячківського пані Ірині Заячківській-Гаврилюковій (Г. Герасимович-Когут, Л. Краснопера та інші).

Успішний розвиток просвітницький рух на Збаражчині завдячує ще окремим жертводавцям, які матеріально допомагали «Просвіті» у будівництві Народних Домів, придбанні бібліотек, костюмів для аматорських гуртків, інструментів для оркестрів тощо. Тут слід назвати наших збараських підприємців Павла і Семена Чайковських та Івана і Варвару Телев'яків, Добротвора та багато інших.

Незатерті сліди у піднесенні національного відродження залишила по собі славна сім'я збараських лікарів Білинських.

Справжніми першопрацями просвітницького руху на Збаражчині були греко-католицькі священники — о.о. Заячківський, Бохенський, Юрчинський, Струмінський, Тесля, Наконечний та інші.

«ПРОСВІТА НА ВИШНІВЕЧЧИНІ»

Окреме місце в історії просвітянського руху на Збаражчині займає Вишнівеччина, яка довгі століття томила в тяжкій царській неволі (1772—1917 рр.). Кордон між Австрією проходила біля сіл Колодно-Чорний Ліс. Після невдалих польських повстань 1831 і 1863 рр. особливо посилювалась русифікація на «западные окраины России». Вона проходила через освіту, церкву, державні і громадські організації. На початку ХХ ст. царизм посилює свій тиск, щоб набільше в голові не повстала думка про якийсь український народ.

Настали історичні події 1917 р. Волинський полк першим виступив проти царизму. Розвалилася імперія Романових. Владу на Україні перебирає Центральна Рада. По містах і селах України утворюються «Просвіти», як центри національного відродження народу.

Велику просвітницьку роботу на Крем'янецьчині, до якої входила і Вишнівеччина, проводила група діячів на чолі з Борисом Козубським, членом Центральної Ради, громадським діячем, який мав невеликий маєток у Великому Раківці на Вишнівеччині.

На Крем'янецьчині в 1922 р. він засновує повітове правління, філію т-ва Сільського Господаря належить до батьківського комітету приватної української гімназії, його обирають головою повітової управи Товариства «Просвіта». У 1922 р. населення Крем'янецьчини обирає Б. Козубського послом до польського сейму. Він стає оборонцем і захисником українського народу. Виступає проти польської колонізації українських земель, вносить протест до сейму проти полонізації українських шкіл, звільнення вчителів українців, допомагає в отриманні від старости дозволу для проведення академії товариства «Просвіта». Дуже багато працює як голова повітової управи т-ва «Просвіта» на Крем'янецьчині, зокрема на Вишнівеччині. Б. Козубський домагається, щоб по всіх селах працювали читальні «Просвіти». За його старанням відкриваються філії т-ва «Просвіти» у Вишнівці, Вижгородку, Шумську, Почаєві, Делеркалах, Ланівцях. Свою

увагу звертає на організацію читалень «Просвіти» на Вишнівеччині, Колодно, В. Раковець, Шимківці, Бодаки. Ст. Вишнівець, В. Вікнини, Кривчики, Борщівка, Білка, Березжанка — це далеко не весь перелік читалень «Просвіти».

Повітова управа скликає семінар-інструктаж голів читалень «Просвіти» у Крем'янці (серпень 1926 р.). У Крем'янці повітова управа не мала постійного приміщення, Б. Козубський віддає перший поверх власного будинку для читальні і управи т-ва «Просвіта». На цьому будинку в 1992 р. відкрито меморіальну дошку, присвячену Б. Козубському.

При Вишнівечкій філії «Просвіти» працював просвітянський хор. Усі хористи мали українські національні костюми. У 1926 р. на конкурсі хорів «Просвіти» він уступив тільки Крем'янецькому хору. У 1924 р. величаво пройшла Шевченківська академія, присвячена 110 роковинам від дня народження Т. Шевченка, а в 1928 р. трьох членів Вишнівечкої «Просвіти» було заарештовано польською поліцією за декламацію уривків недозволених творів Т. Шевченка. Успішно пройшла вистава «Невольник». Вона зробила великий вплив на мешканців містечка.

Плідно працювала філія читальні «Просвіта» у Ст. Вишнівці. Тут при читальні діяла Жіноча рада, яка організувала курси крою і шиття та вишивання. Протягом двох років кількість читалень «Просвіти» зростає вдвоє. Активно діяла філія «Просвіти» у Великому Раківці, Шимківцях, Устечко та в інших.

Крім відкриття читалень т-ва «Просвіта», повітова управа займалася ще і видавничою діяльністю, українізацією православної церкви на Волині, поширення українських книг серед сільського населення, ліквідацією неписьменності, боротьбою проти пияцтва, роботою серед молоді. У Крем'янці працювала комісія по перекладу Святого Письма та церковних книг. У 1928 р. видано підручник «Закону Божого» — Новий Завіт. Ця книжка була популярною серед усіх просвітян Вишнівеччини. В 30-х роках церкви Крем'яниччини перейшли на відправу Богослужіння українською мовою. У Вишнівці Вознесенська церква під впливом «Просвіти» також перейшла на відправу Богослужіння українською мовою, але зустріла

сильний опір деякого духовенства. Адаже багато колишніх білогвардійців єпископом Симоном було висвячено священиками. У В. Раківці, Лопушні та ще окремих селах деяка частина Богослужіння (читання Євангеліє, Апостола, молитва Отче Наш, Богородице Діво) виконувалась рідною мовою. У цьому велика заслуга Б. М. Козубського і членів читальні «Просвіти». Звернуто увагу на мову викладання предметів у Духовній Волинській семінарії. Трохи пізніше з'явився у Крем'янці перший релігійний журнал «Церква і Народ» українською мовою. Але польський уряд, зробивши штучний кордон між Волинню і Галичиною (так званий «Сокальський кордон»), не дозволив переплачувати газети українською мовою, виданих в Галичині.

Польське староство почало обмежувати діяльність «Просвіти». Українських газет на Волині не було, тому такі газети, як «Народна справа», «Громадський голос», які друкувалися у Львові, були дуже популярні у волинських селах.

Щодо видавничої діяльності то Крем'янецька «Просвіта» видала «Кобзар» Т. Шевченка.

У Вишнівці просвітяни вели велику роботу по українізації церкви і школи. Але поляки, зміцнивши свої позиції на Волині, силою переводили навчання в школах на польську мову, звільняли вчителів українців, а сюди направляли з Польщі вчителів-поляків. У Вишнівецькій і Колодненській семирічних школах українська мова була «надобов'язковою». Члени «Просвіти» провели велику роботу серед батьків, щоб їх діти відвідували уроки української мови. Учителя Дорошенка звільнено з роботи, бо він відмовився вести уроки польською мовою. За статистичними даними у Вишнівецькій семічній школі за 1929 рік на 385 учнів тільки 105 вивчали українську мову, серед них п'ять учнів єврейського походження. Управа «Просвіти» і батьки тричі зверталися до Крем'янецького старости і до відділу шкіл Волинського воеводства у Рівному, але ніяких позитивних наслідків це не дало. Найбільш активна діяльність «Просвіти» на Вишнівецькій прападає на 1926—30 рр.

При читальнях відкривалися курси вивчення рідної мови, але потім польська влада категорично їх заборонила. Заборонено також дітям до 16 років відвідувати читальні

«Просвіти». Тоді при читальнях «Просвіти» у Ст. Вишнівці, Мухавці, Колодно та в інших селах з батьками проводилася робота по вивченні української мови з дітьми, а батьки вже вели заняття вдома. Часом члени товариства збирали дітей по домівках на заняття з рідної мови, але це каралося польською владою. І все-таки рідко зустрічалися українські сім'ї, в яких би діти не знали рідної мови.

«Просвіта» майже не мала своїх власних домівок чи Народних Домів, а читальні розмішувалися у селянських хатах на добровільних початках. Вечори, урочисті збори, відбувалися в громадських шпїхлірах або у stodолах. Часом у Вишнівець та й у більші села приїжджав з Луцька Волинський театр М. Певного, який давав українські вистави або Волинський український хор, чи хор Котка, які у містечку давали концерти. Зали завжди були повні народу. За статистичними відомостями за 1928 р. на Вишнівеччині числилося 15 читалень «Просвіти» з бібліотечним фондом 3475 книг.

Ще одну роботу по національному відродженню проводили просвітяни — це вибори до польського сейму і сенату. Просвітяни боролися, щоб до сейму обрати послом українця. На Вишнівеччині діяли в основному три політичні партії: УНДО — українське демократичне об'єднання, радикали і КНЗУ. Кожна партія мала свого кандидата, просвітяни мали передвиборчу роботу. Потім на Волині ці партії були заборонені, а утворено УВО (українське Волинське об'єднання — єдина українська партія). Останнім часом від Крем'янецьчини у послі попав Серафимович, але великої користі від нього не було. Передвиборча боротьба внесла новий струмінь свіжого буття у тяжкі часи передвоєнної боротьби.

Тимчасом посилювався терор і тиск на українське національне життя. У 1932 р. польський уряд на Волині усі читальні «Просвіти» закрити, заборонив переплачувати на Волині українські галицькі часописи. Єдина на Крем'янецьчині українська приватна гімназія ім. Мінякевича втратила державні права. Учні її, щоб отримати свідоцтво зрілості, здавали випускні екзамени перед комісією Волинської духовної семінарії, або польськими гімназіями (а їх у місті було аж три). Польські гімназії спеціально зрізували ви-

пускників української гімназії. Пощастило одиницям. Багато серед учнів гімназії було вишнівчан.

На місці читалень «Проосвіти» українські послі відкривали Волинські хати-читальні, але вже такої активної національної роботи в них не було. Йшло беззастережне переслідування, арешти, заслання в концтабір Береза Картузька, повна полонізація українського суспільства і навіть родинного життя в 1937—1938 рр.

Ось так писала газета «Нове село» ч. 1937 р.:

«На Крем'янецьчині і Вишнівеччині читальні «Просвіти» закрили. Які зміни сталися після закриття читалень? Взяти хоча б село Башуки (недалеко Вишнівця). Молоді розділилися на дві частини. Одні взялися до п'янства і розпусти. Довгими зимовими вечорами сходятьс до жида до клеванії грають в карти та клеветуть. Про книжку і часопис навіть чути не хочуть. Кажуть: «Ми не пани» або «Не маємо грошей», а на тютюн, денатурат, тверді комірці, жидівські витребеньки, модні чоботи та інше... гроші мають. Такі панки поробилися. А старші також не ліпші. Весілля не дадуть спокійно зробити. Припинилася зовсім культура. Але не всі були такі. Є і другі, хоч їх і менше. Вони горнутьс до освіти і народної праці мимо перешкод зі сторони влади. Не вдалося дістати дозволу на проведення вечора свята, послухати доповіді. Будемо завзятою, невсилущою працею розбивати темряву й будити сплячих до нового життя».

Таку «Волю» дарували нашому народові польські й російські можновладці, «Волю», яка позбавляла наших збаражан звичайних громадських прав не тільки на якусь вимріяну незалежність, а на законні конституційні права вчитися рідною мовою, плекати її і з нею. даровану нам предками багату культуру і високу освіту, щоб не бути другосортними людьми, не племенем малоосвіченим, як того бажалося нашим ворогам, а бути свідомими громадянами вільним народом на рідній землі.

ПІСЛЯСЛОВО

Ми зупинилися коротко, наскільки це було можливим в межах нарису, на тих основних просвітних віхах, які простежуються на теренах Збаразької землі. Ми не залишили поза увагою ні багатого славним минулим нашого міста, ні сільських поселень, в яких творилася наша духовність, куди долітав вільний клич Всеукраїнської «Просвіти» від найвіддаленіших закутків нашої країни і, в першу чергу, від столиці української «Просвіти» — Львова. І як ми переконалися, збаражани ніколи не стояли осторонь великих просвітницьких справ, гідно включалися в нелегку боротьбу за розвиток у нашому краю власної освіти, культури, втілювали в життя всіма їм доступними методами цю благородну справу, закладали свої цеглини у величну будову Всеукраїнської «Просвіти». А коли складалися умови так, що вимагали самопожертви, вони відстоювали свої переконання, ідеї чину ціною власного життя. Честь і шана їм за це і добра пам'ять потомків.

Сьогодні, будуючи свою самостійну Українську Державу, вдячним словом згадуємо тих чесних і до кінця відданих народові синів і дочок, яких виховувала і гратувала «Просвіта» для подвижницьких справ. Вони не згоріли марне, в підневільній темряві. Їх вогники спалахнули в серцях нового покоління, яке готове не тільки продовжити справу своїх батьків і дідів, а збудувати для своїх дітей світле майбутнє в традиціях «Просвіти», в якому не буде місця антиморальним вчинкам, а запанує вселюдська доброта, рівність і любов. Вогники «Просвіти» не погаснуть в людських душах ніколи.

ЛІТЕРАТУРА

- 1 Велика історія України. Вінніпег, 1948.
- 2 Іван Огієнко. Історія Української культури.
- 3 Енциклопедія українознавства. Львів, 1994 р., т. 4.
- 4 Коновець. Просвітницький рух в Україні — К., 1992. }
- 5 І. Крип'якевич. Історія України. Львів, 1990.
- 6 Нарис історії «Просвіти» Львів—Краків, 1993.
- 7 Золотий Колос. Календар на 1938 рік, Львів.
- 8 Звіт діяльності Т-ва «Просвіта» у Львові, 1937 р.
- 9 Статут Т-ва «Просвіта» (1913 р.).
- 10 Статут Всеукраїнського Товариства української мови ім. Т. Шевченка.
- 11 Збаражчина. Збірник статей і матеріалів і споминів. Редактор В. Жила, Нью-Йорк — Торонто, 1985 р. т. 1—2.
- 12 Збаражчина. Збірник споминів, статей і матеріалів. ЗДА
- 13 Шляхами Золотого Поділля. 1983.
- 14 Збаразька газета «Народне слово» від 1 жовтня 1993 року. Стаття «Трагедія сім'ї Козубських».
- 15 Газета «Народне слово» від 10 листопада 1992 року, стаття А. П. Малевича «Спогади старого просвітянина».
- 16 Газета «Нове село» ч. 4, Львів, 1937 р.
- 17 Газета «Обрії Просвіти», додаток до «Подільського слова» від 14 листопада 1992 року. Ініціатори спорудження пам'ятника І. Франку у Збаражі.

ІМЕННИЙ СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЗБАРАЖЧИНИ

	стор.
Базаринці	21
Вищі Луб'янки	22
Добриводи	24
Добромірка	23
Залужжя	26
Зарубинці	27
Зарудечко	27
Збараж	8—20
Гори Стрийовецькі	28
Грицівці	35
Іванчани	28
Івашківці	30
Капустинці	30
Капустинецький ліс	31
Киданці	32
Кобилля	32
Курники	35
Красносільці	35
Критівці	35
Мала Березовиця	36
Нижчі Луб'янки	37
Новий Рогівець	37
Новики	40
Охримівці	39
Розношинці	45
Романове Село	40
Старий Збараж	43
Синява	43
Синягівка	41
Стриївка	42
Тарасівка	43
Чагарі Збараські	44
Чернихівці	46
Чорний Ліс	46
Чумалі	46
Шили	46

З М І С Т

1	«ПРОСВІТА» — світлий промінь народного буття	3
2	Діяльність Товариства «Просвіти» у Збаражі	8
3	Розвиток Товариства «Просвіти» у селах району	21
4	«Просвіта» на Вишнівеччині	49
5	Післяслово	54
6	Література	55
7	Іменний список населених пунктів Збаражчини	56

Ба
Ви
Де
До
За
За
За
Зб
Го
Гр
Іва
Іва
Ка
Ка
Ки
Ко
Ку
Кр
Кр
Ма
Нн
Но
Но
Ох
Ро
Ро
Ст
Си
Си
Ст
Та
Ча
Чел
Чо
Чу
Ш

МАЛЕВИЧ Анатолій Павлович

«ПРОСВІТА» НА ЗБАРАЖЧИНІ

(історичний нарис)

Редактор — Гриб В.

Рецензент — Заячківський О.

Відповідальний за випуск — Занько І.

Здано до набору 20. 01. 95 р. Підписано до друку 23. 02. 95
Формат 60x90 ¹/₁₆. Друк високий. Умови друк. арк. 3,7. Обл.-ви-
дк. 4,0. Замовл. № 86. Тираж 500 шт.
Ціна договірна.

Збаразька районна друкарня обласного
книжково-журнального видавництва «Тернопіль»
283830 м. Збараж, вул. Грушевського, 8